ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
ВІДКРИТИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ
«УКРАЇНА»
ВІННИЦЬКИЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТИТУТ

Кафедра реабілітаційних технологій

Освітня програма «Соціальна робота»
Спеціальність: 231 «Соціальна робота»

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня «магістр»

«СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ»

Здобувача(чки) освіти:
Газдюк Роман Олексійович

Науковий керівник:
д.пед.н., проф. Давиденко Г.В.

Рецензент:
д.пед.н., проф. Кочубей Т.Д.

Допущено до захисту рішенням реабілітаційних технологій
Протокол №_6_від «30» 01 ___2026 р.
Завідувач кафедри_____Башинська О.І.
(підпис)

Вінниця 2026

ЗМІСТ

ВСТУП		3
РОЗДІЛ 1.	ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	8
1.1	Булінг в закладах дошкільної освіти як об’єкт соціальної роботи	8
1.2	Причини та наслідки виникнення булінгу серед дошкільнят	12
1.3	Нормативно-законодавча база щодо протидії булінгу в Україні	22
	Висновки до першого розділу	27
РОЗДІЛ 2.	ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВІВ БУЛІНГУ У ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ (дитячий центр розвитку у м.Вінниці)	30
2.1	Методи профілактики булінгу у дітей дошкільного віку в дитячому центрі розвитку у м. Вінниці	30
2.2	Емпіричне дослідження прояву булінгу в дитячому центрі розвитку у м. Вінниці	33
	Висновки до другого розділу	41
РОЗДІЛ 3.	ШЛЯХИ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПОДОЛАННЯ БУЛІНГУ У ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ	44
3.1	Психолого-педагогічна підтримка дітей і батьків	44
3.2	Розробка та впровадження профілактичної програми у дитячому центрі розвитку у м. Вінниці	47
	Висновки до третього розділу	53
ВИСНОВКИ		55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ		58
ДОДАТКИ		63

ВСТУП

Проблема булінгу є однією з найбільш гострих соціально-педагогічних проблем сучасності, оскільки вона безпосередньо впливає на емоційний стан, психологічне благополуччя та соціальний розвиток дитини. Хоча традиційно булінг асоціюється переважно зі шкільним віком, сучасні наукові дослідження та практичні спостереження свідчать про те, що його окремі прояви можуть виникати вже в умовах закладів дошкільної освіти.

Діти дошкільного віку (3–6 років) перебувають на етапі активного формування соціальних навичок, умінь взаємодії з однолітками та дорослими, а також емоційної саморегуляції. У зв’язку з цим міжособистісні конфлікти є природною складовою їхнього розвитку. Водночас за відсутності своєчасного педагогічного супроводу та підтримки з боку дорослих такі конфлікти можуть набувати систематичного характеру й переростати у прояви агресивної або принизливої поведінки щодо окремих дітей.

Дошкільний вік є критично важливим періодом у становленні особистості дитини, оскільки саме в цей час закладаються основи самооцінки, уявлення про себе та інших, формуються первинні моделі соціальної поведінки. Ігнорування проявів булінгу на цьому етапі може призвести до їх закріплення та подальшої ескалації у шкільному середовищі. Саме тому особливу роль у попередженні булінгу відіграють вихователі, батьки та фахівці соціально-психологічної служби, які спільно забезпечують створення безпечного й емоційно комфортного освітнього середовища.

Науковий інтерес до проблеми булінгу сформувався у другій половині XX століття в межах зарубіжних психолого-педагогічних досліджень, зокрема у працях представників скандинавської та британської наукових шкіл. Увага дослідників була зосереджена на вивченні проявів агресії в дитячих групах однолітків, а також на аналізі соціально-психологічних чинників, що зумовлюють виникнення систематичної принизливої поведінки. Вагомий внесок у розроблення теоретичних підходів до осмислення цього

феномена здійснили Д. Лейн, Е. Мунте, А. Пікас, Е. Роланд, П. Хайнеманн та інші науковці.

Подальший етап розвитку досліджень проблеми булінгу припадає на 1990-ті роки, коли у Сполучених Штатах Америки було започатковано комплексний підхід до вивчення цього явища в освітньому середовищі. Особливе значення у цьому контексті має концепція булінгу, запропонована Д. Ольвеусом, яка стала методологічною основою для широкого кола емпіричних досліджень і профілактичних програм, спрямованих на зниження рівня насильства серед дітей. Незважаючи на те, що більшість наукових робіт цього періоду була орієнтована на шкільний вік, отримані результати створили підґрунтя для подальшого аналізу агресивної поведінки на більш ранніх етапах дитячого розвитку, зокрема в дошкільному віці.

У вітчизняній психолого-педагогічній науці проблематика агресії, насильства та міжособистісних відносин дітей представлена у працях А. Асмолова, С. Максименка, Н. Максимової, В. Собкіна, А. Бочавера, О. Глазмана, Н. Зінов'євої, Т. Драгунової, О. Дроздова та інших учених. У межах цих досліджень розкрито психологічні механізми формування агресивної поведінки, окреслено чинники її виникнення та проаналізовано вплив негативних форм взаємодії на особистісний розвиток дитини.

Окремий напрям наукових розвідок становлять праці, присвячені питанням профілактики агресивної поведінки та формування безпечного освітнього середовища. Зокрема, дослідники Р. Безпалько, І. Гайдамашко, Н. Заверико, Л. Лушпай, О. Романова, Д. Соловйов, А. Черняков та інші розглядали умови впровадження інноваційних педагогічних технологій, спрямованих на запобігання проявам насильства в освітніх закладах.

Разом із тим узагальнення наукових джерел свідчить про те, що проблема булінгу саме в закладах дошкільної освіти залишається недостатньо висвітленою. Переважна частина досліджень зосереджена на аналізі булінгу у шкільному середовищі, тоді як специфіка його проявів серед дітей дошкільного віку потребує окремого, цілеспрямованого та

комплексного наукового вивчення. Це зумовлює актуальність подальших досліджень, спрямованих на з'ясування особливостей, причин і ефективних шляхів профілактики булінгу в умовах закладів дошкільної освіти.

Актуальність проблеми булінгу в дошкільному віці зумовлена тим, що саме в цей період формуються перші навички соціальної взаємодії, способи розв'язання конфліктів та моделі поведінки у групі однолітків. Агресивні форми взаємодії, що залишаються без належної уваги, можуть закріплюватися та трансформуватися у більш серйозні прояви насильства в подальшому віці. У зв'язку з цим профілактика булінгу серед дошкільників є важливим завданням сучасної педагогічної практики та сімейного виховання. Створення безпечного освітнього середовища та впровадження ефективних виховних підходів сприяє не лише захисту дітей, які зазнають булінгу, а й запобіганню формуванню деструктивних моделей поведінки у дітей-агресорів.

Метою дослідження є аналіз проблеми булінгу серед дітей дошкільного віку, визначення його основних причин і наслідків, а також обґрунтування ефективних методів запобігання та подолання булінгу в умовах закладу дошкільної освіти.

Відповідно до поставленої мети у роботі передбачено розв'язання таких **завдань:**

1. Проаналізувати наукові джерела з проблеми булінгу в ранньому дитинстві.
2. Виявити типові форми та прояви агресивної та конфліктної поведінки серед дітей дошкільного віку.
3. Провести систематичне спостереження за міжособистісними взаємодіями в групі протягом шести тижнів.
4. Визначити основні причини та фактори, що сприяють виникненню булінгу.
5. Дослідити причини виникнення булінгової поведінки серед дітей дошкільного віку.

6. Окреслити основні напрями та методи профілактики булінгу в закладах дошкільної освіти.

7. Виявити ефективні способи розв’язання конфліктних ситуацій між дітьми.

8. Оцінити ефективність педагогічних заходів, спрямованих на попередження та зниження проявів агресії.

9. Розробити рекомендації для педагогів і батьків щодо профілактики булінгу у дошкільних закладах.

Об’єкт і предмет дослідження

Об’єктом дослідження є процес соціальної взаємодії дітей у закладі дошкільної освіти.

Предметом дослідження є механізми виникнення булінгу в дошкільному віці, а також шляхи його профілактики та подолання в умовах дошкільного закладу.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети та виконання завдань у роботі використано комплекс теоретичних та емпіричних методів дослідження.

До **теоретичних методів** належать:

– аналіз і узагальнення наукових джерел з проблеми булінгу;

– вивчення нормативно-правових документів щодо захисту прав дитини;

– порівняльний аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду профілактики булінгу.

Емпіричні методи включають:

– спостереження за поведінкою дітей у дошкільному середовищі;

– анкетування вихователів і батьків щодо наявності проявів булінгу та шляхів їх подолання;

– аналіз конкретних ситуацій агресивної поведінки та їх наслідків.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

1. Уточнено особливості прояву булінгу у дітей дошкільного віку з урахуванням їхніх вікових та психологічних характеристик.

2. Систематизовано основні причини виникнення булінгу в дошкільному освітньому середовищі.

3. Обґрунтовано рекомендації для педагогів і батьків щодо ефективної профілактики булінгу серед дошкільників.

4. Запропоновано комплекс заходів, спрямованих на створення безпечного та психологічно комфортного середовища у закладах дошкільної освіти.

Структура дипломної роботи представлена вступом, трьома розділами з відповідними параграфами, висновками до кожного розділу, загальними висновками, списком використаних джерел та додатками. Загальний обсяг роботи – 75 сторінок, з них чотири додатки А,Б,В,Д, 5 рисунків та 67 використаних джерел літератури.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1 Булінг в закладах дошкільної освіти як об'єкт соціальної роботи

У сучасному науковому дискурсі поняття булінгу розглядається як складне соціально-психологічне явище, що пов'язане з проявами систематичної агресивної поведінки у міжособистісних стосунках, зокрема в освітньому середовищі. Як зазначають П. Бойчук, М. Козігора та А. Романюк, булінг характеризується повторюваністю насильницьких дій, наявністю дисбалансу сил між учасниками та умисним завданням шкоди іншій особі [14, с. 11].

У ширшому розумінні булінг охоплює не лише фізичні прояви агресії, а й психологічний тиск, приниження, соціальну ізоляцію та інші форми негативного впливу. Г. Беженар підкреслює, що ключовою ознакою булінгу є саме систематичність агресивної поведінки, а не поодинокі конфлікти, які є природними для дитячого середовища [7, с. 76].

У контексті українського законодавства поняття булінгу офіційно закріплене у Законі України «Про освіту», де він визначається як дії або бездіяльність учасників освітнього процесу, що полягають у психологічному, фізичному, економічному або сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням електронних комунікацій, вчинені щодо малолітньої чи неповнолітньої особи [1]. Подальші законодавчі зміни, зокрема Закон України № 2657-VIII, посилили відповідальність за вчинення булінгу та визначили механізми його попередження в освітніх закладах.

Хоча більшість наукових досліджень зосереджені на булінгу в шкільному середовищі, сучасні вчені дедалі частіше звертають увагу на його прояви у дошкільному віці. На думку науковців, булінг у дітей дошкільного віку має специфічні особливості, оскільки формується в умовах незрілості емоційно-вольової сфери та обмежених навичок соціальної взаємодії [14].

У дошкільному віці булінг зазвичай не має усвідомленого характеру, однак може проявлятися у вигляді стійких агресивних моделей поведінки. О. Кулешова та Л. Міхеєва зазначають, що навіть у ранньому віці діти здатні демонструвати домінування над однолітками шляхом фізичного тиску, вербальної агресії або соціального виключення [14, с. 155].

Серед основних форм булінгу в дошкільному віці науковці виокремлюють:

- фізичний булінг, який проявляється у штовханні, ударах, псуванні іграшок або особистих речей дитини [25, с. 86].
- вербальний булінг, що включає образи, приниження, насмішки, погрози, негативні прізвиська;
- соціальний (реляційний) булінг, який полягає в ігноруванні, ізоляції дитини з групи, забороні брати участь у спільних іграх [32, с. 6].

Окремі дослідники наголошують, що в умовах цифровізації суспільства елементи кібербулінгу можуть опосередковано впливати й на дошкільників — через поведінкові моделі, які вони переймають від дорослих або старших дітей [22, с. 180].

Ю. Суденко розглядає булінг як явище, що має не лише психологічний, а й правовий вимір, наголошуючи на важливості раннього виявлення агресивних тенденцій у поведінці дітей для запобігання їх закріпленню в майбутньому.

Проблема булінгу серед дітей дошкільного віку також привертає увагу міжнародних організацій. Зокрема, за даними ЮНІСЕФ, агресивна поведінка в дитячих колективах потребує системного підходу до профілактики, який має включати роботу з дітьми, педагогами та батьками дітей [63].

Таким чином, булінг у дошкільному віці є багатогранним соціально-психологічним явищем, що проявляється у різних формах агресивної взаємодії між дітьми. Його своєчасне виявлення та профілактика мають важливе значення для формування безпечного освітнього середовища та гармонійного розвитку особистості дитини. Як підкреслює Т. Федорченко,

саме рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей є запорукою зниження рівня агресії в майбутньому дітей [33, с. 47].

Булінг у дитячих колективах є систематичною формою агресивної поведінки однієї дитини або групи дітей щодо іншої, що супроводжується нерівністю сил і має на меті завдати шкоди фізичної, емоційної або соціальної природи [54]. Попри традиційне уявлення про булінг як шкільну проблему, сучасні дослідження показують, що перші прояви цькування виникають вже в дошкільному віці (3–6 років), коли формуються базові соціальні навички, емоційна регуляція та самооцінка[36].

Раннє виявлення та втручання дозволяють запобігти закріпленню деструктивних моделей поведінки, формуванню тривожності, депресивних симптомів та проблем у соціальній адаптації. Булінг у дошкільних закладах проявляється не лише через фізичну агресію, а й через вербальні, соціальні та психологічні форми, які вимагають уважного спостереження з боку вихователів.

Булінг — це повторювана, цілеспрямована поведінка, спрямована на приниження, залякування або контроль над іншою дитиною, що відбувається за умов нерівності сил (фізичної, психологічної або соціальної). На відміну від конфлікту, який передбачає рівноцінний обмін напруженням, булінг характеризується системністю та одностороннім впливом [54].

У дошкільному віці важливо відрізняти одноразові суперечки та конфлікти від систематичного цькування. Водночас педагогам слід враховувати, що дитина може проявляти агресію як у ролі жертви, так і агресора, або одночасно опинятися у змішаних ролях залежно від контексту і групової динаміки.

Форми булінгу у дошкільному віці

1. Фізичний булінг

Фізична агресія включає штовхання, удари, відібрання іграшок, пошкодження особистих речей. У дошкільній групі це часто проявляється як

спроби встановити контроль над ігровим простором або домінування над слабшою дитиною.

Приклад: Під час гри в пісочниці один дошкільник постійно відбирає формочки іншого, штовхає його та блокує доступ до піску.

2. Вербальний булінг

Включає образи, погрози, принизливі прізвиська та насмішки. Часто поєднується із соціальним виключенням.

Приклад: Дитина постійно говорить іншій: «Ти поганий, ніхто з тобою не хоче гратися», що призводить до страху та замкнутості.

3. Соціальний (реляційний) булінг

Виключення дитини з ігор, ігнорування, поширення «чуток», залучення інших дітей для ізоляції. У дошкільному віці це особливо травматично, бо діти відчувають гостру потребу в приналежності.

Приклад: Група дітей домовляється не запрошувати одну дитину на гру в будівництво башти, навіть якщо вона просить приєднатися.

4. Психологічний булінг

Маніпуляції, шантаж, залякування, створення почуття провини. Під час ранніх років це може бути особливо шкідливо, оскільки дитина ще не вміє вербалізувати свої емоції і часто переносить внутрішнє напруження у фізичні симптоми.

Приклад: Агресор каже: «Якщо ти мені не даси свою іграшку, я скажу вихователю, що ти обманюєш».

5. Опосередкований/кібербулінг

У дошкільному віці зустрічається рідко, але з розвитком цифрових технологій можливе проявлення через батьківські чати, публікації фото/відео без згоди, записування принизливих ситуацій

Психологічні наслідки різних форм булінгу.

У дошкільнят важливо враховувати, що навіть вербальний або соціальний булінг може спричиняти:

• підвищену тривожність і страх відвідувати садок;

• занижену самооцінку;

• розвиток фобій та регресивної поведінки (сосання пальця, енурез).

Фізичний булінг зазвичай спричиняє явні тілесні травми, але часто поєднується з емоційними стражданнями, які менш помітні для вихователя [38].

Приклади ролей учасників:

• Жертва: дитина, яка систематично піддається агресії і відчуває страх, сором та втрату контролю.

• Агресор: дитина, яка прагне домінувати або контролювати групу, часто повторює поведінку, спостережену у дорослих або старших дітей.

• Спостерігачі: однолітки, які не втручаються, але спостерігають і можуть наслідувати моделі поведінки.

1.2. Причини та наслідки виникнення булінгу серед дошкільнят

Проблема булінгу традиційно асоціюється зі шкільним середовищем, однак сучасні психолого-педагогічні дослідження переконливо доводять, що його витоки формуються значно раніше — у дошкільному віці. Саме в цей період відбувається інтенсивне становлення соціальних навичок дитини, засвоєння моделей взаємодії з однолітками та дорослими, формування уявлень про допустимі та недопустимі форми поведінки. За відсутності належного педагогічного супроводу та емоційної підтримки агресивні прояви можуть набувати стійкого характеру й переростати у систематичне цькування.

Науковці визначають булінг як складне соціально-психологічне явище, що виникає під впливом комплексу взаємопов’язаних чинників. Як зазначають П. Бойчук, М. Козігора та А. Романюк, булінг формується в умовах дисбалансу соціальних ролей, порушення міжособистісних взаємин та недостатнього розвитку емпатії у дітей [14, с. 11-12].

У дошкільному віці ці фактори проявляються особливо гостро, оскільки дитина ще не володіє достатнім рівнем саморегуляції, а її поведінка значною мірою залежить від емоційних імпульсів. За спостереженнями В. Гордієнко, агресивна поведінка у ранньому дитинстві часто є реакцією на фрустрацію базових потреб — у визнанні, безпеці та прийнятті з боку групи [16, с. 42].

Однією з провідних причин виникнення булінгу серед дошкільнят науковці називають особливості сімейного виховання. За даними Т. Федорченко, діти, які зростають у середовищі жорсткого контролю, емоційної холодності або, навпаки, вседозволеності, частіше демонструють агресивні форми поведінки у спілкуванні з ровесниками [33, с. 27-29].

Крім того, моделі поведінки, які дитина спостерігає у родині, безпосередньо переносяться у дошкільний заклад. Як підкреслює Л. Лушпай, агресія, що толерується або ігнорується дорослими, поступово сприймається дитиною як соціально прийнятний спосіб самоствердження [25, с. 86].

Дошкільний вік характеризується нерівномірністю психічного розвитку, що також може сприяти виникненню булінгу. За спостереженнями О. Кулешової та Л. Міхеєвої, діти з низьким рівнем мовленнєвого розвитку, слабкими комунікативними навичками або підвищеною тривожністю частіше стають жертвами агресивної поведінки з боку однолітків [24, с. 155].

Водночас частина дітей схильна до домінування та прагнення контролю над іншими, що в умовах групової взаємодії може проявлятися у приниженні, виключенні або психологічному тиску, що відсутність сформованих моральних норм та навичок ненасильницького спілкування є підґрунтям для ранніх форм булінгу [48].

Освітнє середовище закладу дошкільної освіти відіграє ключову роль у виникненні або, навпаки, запобіганні булінгу. За даними О. Кормило, недостатній контроль з боку педагогів, формальний підхід до виховання та відсутність чітких правил взаємодії між дітьми створюють умови для закріплення агресивних моделей поведінки [22, с. 148].

Крім того, як зазначають Є. Соболь та А. Корнійченко, толерантне або байдуже ставлення дорослих до конфліктів між дітьми формує у дошкільників відчуття безкарності та сприяє повторюваності насильницьких дій [32, с. 6].

Законодавство України визначає булінг як форму насильства в освітньому середовищі та передбачає обов'язок педагогічних працівників створювати безпечні умови для розвитку дитини [1]. Хоча правові норми переважно орієнтовані на шкільне середовище, їхні положення є актуальними й для закладів дошкільної освіти, оскільки саме на цьому етапі можливо здійснювати ефективну ранню профілактику негативних проявів поведінки.

Отже, причини виникнення булінгу серед дошкільнят мають комплексний характер і зумовлені поєднанням індивідуально-психологічних, сімейних та соціально-педагогічних чинників. Недостатній розвиток емоційної сфери, негативні моделі виховання, особливості групової взаємодії та недосконаліть освітнього середовища створюють умови для формування агресивної поведінки вже у дошкільному віці. Усвідомлення цих причин є необхідною передумовою для розроблення ефективних програм профілактики булінгу в закладах дошкільної освіти.

Булінг у дошкільному віці виникає під впливом багатьох факторів, які взаємодіють між собою. Його причини можна поділити на індивідуальні, сімейні, соціально-педагогічні та медійно-середовищні. Розуміння цих причин є ключем до ефективної профілактики та втручання.

Індивідуальні фактори пов'язані з особливостями темпераменту, емоційної регуляції та когнітивного розвитку дитини.

1. Темперамент та емоційна збудливість

Діти з імпульсивним або високочутливим темпераментом більш схильні до агресивної поведінки. Вони швидко реагують на фрустрацію, часто не можуть стримувати емоції та застосовують фізичну або вербальну агресію.

2. Недостатня емоційна регуляція

Дошкільнята ще не завжди вміють адекватно висловлювати негативні емоції словами. Через це вони можуть проявляти агресію, ображати однолітків або замикатися в собі. Сучасні дослідження показують, що діти з кращою емоційною регуляцією рідше стають жертвами або агресорами (Zhou et al., 2024).

3. Соціальні та комунікативні навички

Проблеми з мовленням або соціальним сприйняттям ускладнюють взаємодію з ровесниками. Дитина може стати жертвою через неспроможність відстояти себе, або навпаки, використовувати агресію для компенсації соціальної незручності.

4. Потреба у визнанні та контролі

Деякі діти прагнуть до лідерства у групі будь-якими засобами. Вони можуть застосовувати булінг як спосіб досягти статусу та уваги інших дітей.

Сімейні фактори. Сім’я є ключовим середовищем формування поведінкових моделей.

1. Моделі поведінки вдома

Діти копіюють способи вирішення конфліктів, які бачать у батьків. Якщо у сім’ї присутнє насильство або постійні словесні конфлікти, дитина вважає агресію нормою поведінки.

2. Надмірна опіка або вседозволеність

Діти, яким дозволено все або навпаки суворо обмежують, часто не вчаться встановлювати межі та домовлятися з ровесниками мирним шляхом.

3. Емоційний дефіцит та стрес

Розлучення батьків, постійні конфлікти або травматичні події створюють у дитини підвищений рівень тривожності та фрустрації, що проявляється у відносинах із однолітками.

Приклад: Дитина, яка часто стає свідком агресивних суперечок у сім’ї, може вдаватися до штовханини чи погроз у групі, щоб відчути контроль над ситуацією.

Соціально-педагогічні фактори. Фактори, пов’язані з організацією дитячого садка та взаємодією з дорослими, також визначають ризик виникнення булінгу.

1. Організація простору та режиму

Дефіцит іграшок, тісний простір або великі групи дітей підвищують кількість конфліктів. У таких умовах діти часто борються за ресурси фізично та вербально.

2. Відсутність чітких правил та меж

Якщо у групі немає єдиних правил або педагог реагує вибірково, конфлікти перетворюються на систематичні прояви агресії.

3. Групова динаміка та соціальна ієрархія

Лідери групи можуть встановлювати свої «правила», а інші діти піддаються їхньому впливу. Формуються ролі «жертви» та «агресора», що зберігаються довгий час, якщо педагог не втручається.

Приклад: У грі «Будівництво башти» одна дитина постійно відбирає блоки у менш впевнених дітей, а вихователь не втручається. Це формує модель повторюваного булінгу.

Медійні та середовищні фактори. Сучасні дослідження звертають увагу на вплив цифрових технологій і медіа-контенту навіть у дошкільному віці.

1. Контент мультфільмів та відео

Агресивні сюжети та персонажі формують моделі поведінки, які діти копіюють у реальному житті.

2. Гаджети та ізоляція

Надмірний час, проведений за планшетом, зменшує практику співпраці, переговорів і вирішення конфліктів.

3. Просторові умови та ресурси

Тісний простір, обмежена кількість іграшок і матеріалів створює умови для суперечок і насильницьких дій.

Психологічні та нейропсихологічні механізми:

1. Фрустрація та агресія. Незадоволена потреба у ресурсах чи увазі створює внутрішню напругу, що може проявлятися агресією.

2. Theory of Mind (ToM)

Діти, які розуміють думки і почуття інших, рідше застосовують фізичну агресію, оскільки передбачають емоційний ефект своїх дій на жертву [55].

3. Гормональні та фізіологічні реакції

Стрес і фрустрація підвищують рівень кортизолу, що впливає на поведінку дитини, підвищує збудливість і знижує здатність до саморегуляції.

Основні причини булінгу у дошкільному віці:

• Негативні моделі поведінки, засвоєні у сім'ї.

• Недостатній розвиток навичок комунікації.

• Вплив агресивних мультфільмів та ігор.

• Відсутність чітких правил взаємодії у групі.

Булінг у дошкільному віці є складним соціально-психологічним явищем, що виходить за межі звичайних міжособистісних конфліктів між дітьми. Його наслідки мають системний характер і можуть впливати на всі сфери розвитку дитини — емоційну, соціальну, когнітивну та поведінкову. Як зазначає О.Кравчук, ранній досвід насильства або приниження формує викривлені уявлення дитини про соціальні норми та допустимі способи взаємодії з оточенням [23].

Психоемоційні наслідки боулінгу. Одним із найбільш поширених наслідків булінгу серед дошкільнят є порушення емоційної рівноваги. За даними А. Борщевської, систематичне психологічне або фізичне насильство виступає чинником формування психоемоційної нестабільності, що проявляється у підвищеній тривожності, страхах, плаксивості та емоційній напрузі [13, с. 49].

У дошкільному віці дитина ще не володіє сформованими механізмами психологічного захисту, тому негативний досвід соціальної взаємодії переживається особливо гостро. Як підкреслюють В. Андрєєнкова та К.

Левченко, тривале перебування у конфліктному або агресивному середовищі створює відчуття небезпеки та беззахисності, що негативно впливає на загальний емоційний стан дитини [5, с. 27-29].

Вплив булінгу на соціалізацію та міжособистісні стосунки. Булінг суттєво ускладнює процес соціалізації дошкільників. За спостереженнями діти, які зазнали цькування, часто уникають групових форм діяльності, демонструють соціальну пасивність або, навпаки, агресивну поведінку як спосіб самозахисту [24].

Негативний соціальний досвід у ранньому віці може призводити до формування стійких труднощів у встановленні контактів з однолітками та дорослими, що зберігаються і на наступних етапах розвитку [52].

Формування негативної самооцінки та образу «Я». Особливо небезпечним наслідком булінгу є деформація самооцінки дитини. За результатами досліджень Л. Лушпай, систематичне приниження та виключення з групи призводить до формування у дитини уявлення про себе як «гіршу», «неприйнятну» для інших [25, с. 86-87].

У дошкільному віці самооцінка є значною мірою зовнішньо зумовленою, тому негативні оцінки з боку однолітків без належної підтримки дорослих швидко інтеріоризуються та закріплюються. Це, у свою чергу, знижує впевненість у власних можливостях та мотивацію до активної діяльності.

Поведінкові та когнітивні наслідки. Булінг може спричиняти як пасивні, так і агресивні поведінкові реакції. За даними науковців, частина дітей реагує уникненням, замкненістю та зниженням пізнавальної активності, тоді як інші відтворюють агресивні моделі поведінки у взаємодії з молодшими або слабшими дітьми[16].

Крім того, постійний стрес негативно впливає на когнітивні процеси. Як зазначає Т. Федорченко, тривале перебування у стані психологічної напруги знижує здатність дошкільників до концентрації уваги, ускладнює

запам’ятовування та негативно впливає на готовність до шкільного навчання [33, с. 35-36].

Довготривалі наслідки та соціальні ризики. Згідно з матеріалами ЮНІСЕФ та загальнонаціональних досліджень, діти, які зазнали булінгу у ранньому віці, мають вищий ризик повторного залучення до ситуацій насильства у початковій та середній школі [63].

Досвід раннього булінгу може закладати основу для формування деструктивних моделей поведінки, порушення довіри до соціального середовища та труднощів у міжособистісних стосунках у дорослому житті.

Як підкреслюється у методичних рекомендаціях «Запобігання та протидія насильству», раннє виявлення та корекція проявів булінгу є ключовою умовою збереження психічного здоров’я дитини та формування безпечного освітнього простору [4].

Отже, булінг у дошкільному віці має комплексні та довготривалі наслідки, які виходять за межі окремих конфліктних ситуацій. Він негативно впливає на емоційний стан, самооцінку, соціальну адаптацію та когнітивний розвиток дитини. Усвідомлення серйозності наслідків булінгу зумовлює необхідність системної профілактичної роботи, спрямованої на створення безпечного, гуманного та підтримувального середовища у закладах дошкільної освіти.

Наслідки для жертви. Діти, які піддаються систематичній агресії, можуть відчувати:

1. Емоційні наслідки

• Постійна тривожність, страх відвідувати садок або спілкуватися з ровесниками.

• Почуття сорому та низька самооцінка.

• Депресивні симптоми: апатія, плаксивість, відмова від активної участі в іграх.

2. Поведінкові наслідки

• Замкненість, уникання соціальної взаємодії.

• Регресивна поведінка: повернення до сосання пальця, енурез, агресія до молодших або слабших дітей.

• Підвищена конфліктність із дорослими через невміння вербалізувати свої потреби.

3. Психосоматичні наслідки

• Погіршення апетиту, безсоння, головні болі, шлунково-кишкові розлади.

• Хронічний стрес і підвищений рівень кортизолу впливають на імунну систему та загальний розвиток дитини [49].

4. Довгострокові наслідки

• Формування тривожних та депресивних розладів у шкільному віці та підлітковому періоді.

• Проблеми із соціальною адаптацією: труднощі у встановленні дружніх відносин, схильність до соціальної ізоляції.

Приклад із практики: Дитина, яка регулярно піддається насмішкам під час групових ігор, перестає брати участь у командних активностях і починає плакати ще до початку заняття.

Наслідки для агресора

Агресори також зазнають негативних наслідків:

1. Соціальні наслідки

• Підвищена конфліктність із дорослими та однолітками.

• Формування репутації «трудного» або «непокірного» у групі.

2. Психологічні наслідки

• Частіший розвиток проблем із самоконтролем.

• Можливість закріплення деструктивних моделей поведінки, що переноситься у шкільне та підліткове життя.

3. Довгострокові наслідки

• Схильність до агресивної поведінки у підлітковому віці та дорослому житті.

• Підвищений ризик девіантної поведінки та проблем із соціальною адаптацією.

Сучасні дослідження показують, що агресори у дошкільному віці часто мають проблеми з емоційною регуляцією та імпульсивністю, і без втручання ці патерни поведінки закріплюються.

Наслідки для спостерігачів

Діти, які спостерігають булінг, також відчувають психологічний дискомфорт:

1. Емоційний вплив

• Тривожність та страх стати наступною жертвою.

• Відчуття провини за те, що не втрутилися.

2. Формування моделей поведінки

• Спостереження агресії може призвести до наслідування: дитина може повторювати булінг у відносинах із молодшими або однолітками.

Приклад: Малюк, який часто бачить, як один із дітей відбирає іграшки у ровесників, починає копіювати цю поведінку у грі з іншими.

Соціальні наслідки для групи

Систематичний булінг впливає на колективні відносини:

• Знижується загальний рівень довіри між дітьми.

• Формується культура страху та конкуренції замість співпраці.

• Знижується ефективність навчальної діяльності та творчих ігор.

Психологічна травма та нейропсихологічні аспекти

Ранній булінг може залишати слід на рівні розвитку мозку:

• Хронічний стрес підвищує рівень кортизолу, що впливає на гіпокамп і лобові ділянки мозку, відповідальні за пам’ять, самоконтроль та емоційну регуляцію.

• Діти можуть розвивати гіперчутливість до загроз, що проявляється в надмірній реакції на дрібні конфлікти.

• Втрата відчуття безпеки в колективі формує базову тривожність, яка може зберігатися до шкільного віку та підліткового періоду [51].

Сучасні дослідження та програми втручання:

1. Застосування програм соціально-емоційного навчання (SEL) у дошкільних закладах показує зменшення агресивної поведінки на 30–40% протягом року [41].

1.3. Нормативно-законодавча база щодо протидії булінгу в Україні

У сучасному науковому дискурсі булінг розглядається не лише як соціально небезпечне явище, а як складний психолого-педагогічний феномен, що формується під впливом міжособистісних взаємин, соціального середовища та рівня емоційної зрілості учасників освітнього процесу. Особливої уваги вимагає осмислення цього явища в гуманістичній парадигмі, де ключовою цінністю визнається особистість дитини, її право на безпеку, повагу та прийняття.

З позицій гуманістичної психології (К. Роджерс, А. Маслоу) будь-які прояви насильства у дитячому середовищі є наслідком незадоволених базових потреб — у любові, визнанні, емоційній підтримці. Українські науковці також наголошують, що агресивна поведінка дитини часто є сигналом внутрішнього неблагополуччя, а не лише порушенням правил[8].

Для дошкільного віку це положення має особливе значення, адже діти ще не володіють достатніми механізмами саморегуляції та усвідомленого контролю емоцій. Саме тому агресивні прояви в цьому віці не можуть розглядатися виключно крізь призму покарання — вони потребують педагогічної підтримки, розуміння та корекції [27].

Булінг у контексті раннього дитинства: теоретичне осмислення

Хоча законодавче визначення булінгу передбачає систематичність та усвідомлений характер дій, у дошкільній освіті доречно говорити про передумови булінгу, які проявляються у формі повторюваної агресивної поведінки, соціального виключення, приниження чи ігнорування окремих дітей [25].

Наукові дослідження засвідчують, що саме в дошкільному віці формуються перші соціальні ролі — «лідер», «відторгнутий», «пасивний спостерігач» [6].

За відсутності належної педагогічної уваги ці ролі можуть закріплюватися та трансформуватися у стійкі моделі булінгової поведінки в шкільному середовищі.

Гуманістичний підхід у цьому контексті передбачає:

- визнання емоційного досвіду кожної дитини;
- формування атмосфери прийняття й довіри;
- навчання дітей ненасильницьким способам взаємодії.

Як зазначає І. Бех, виховання в дусі гуманізму полягає не в жорсткому контролі, а в створенні умов, за яких дитина вчиться співпереживати, відповідати за власні дії та поважати іншого [8].

Гуманізація законодавчого підходу до протидії боулінгу

Сучасна нормативно-законодавча база України щодо протидії булінгу демонструє поступовий перехід від каральної логіки до превентивно-гуманістичної моделі. Законодавець акцентує увагу не лише на відповідальності за вчинення булінгу, а й на створенні безпечного освітнього середовища як обов’язку держави та закладів освіти.

Закон України «Про освіту» визначає безпечне освітнє середовище як сукупність умов, що унеможливлюють фізичне й психологічне насильство. У гуманістичному вимірі це означає визнання того, що дитина не повинна «пристосовуватися» до агресії, а система освіти зобов’язана адаптуватися до потреб дитини.

Особливо важливим є положення про відповідальність педагогічних працівників не лише за фіксацію фактів булінгу, а й за профілактичну та виховну роботу. У дошкільній освіті це реалізується через щоденну педагогічну взаємодію, приклад дорослого, емоційно безпечну комунікацію та співпрацю з родиною [11].

Роль педагога як гуманістичного посередника

У теоретичному контексті протидії булінгу педагог постає не лише як виконавець нормативних вимог, а як ключова фігура гуманізації освітнього середовища. Саме від стилю спілкування вихователя, його здатності помічати емоційні стани дітей та своєчасно реагувати на конфліктні ситуації залежить ефективність реалізації законодавчих норм.

Дослідники підкреслюють, що в умовах дошкільного закладу педагог фактично виступає «медіатором безпеки», який допомагає дітям навчитися розуміти власні емоції та емоції інших [27].

Такий підхід повністю узгоджується з гуманістичною спрямованістю сучасного українського законодавства.

Отже, теоретичні та гуманістичні засади протидії булінгу в Україні ґрунтуються на ідеї цінності дитинства, поваги до гідності дитини та необхідності ранньої профілактики насильства. Нормативно-законодавча база у поєднанні з гуманістичною педагогікою створює умови для формування безпечного освітнього середовища, у якому дитина відчуває себе захищеною та прийнятою.

Саме інтеграція правових норм і психолого-педагогічних підходів дозволяє розглядати протидію булінгу не лише як обов’язок, а як етичну відповідальність дорослих перед дитиною.

Захист прав дитини та забезпечення її психологічної безпеки є одним із ключових пріоритетів сучасної освітньої політики України. У контексті зростання уваги до проблеми булінгу особливого значення набуває нормативно-законодавче регулювання цього явища, адже саме воно визначає межі відповідальності, механізми реагування та профілактики насильства в освітньому середовищі. Хоча поняття булінгу традиційно пов’язувалося зі шкільним віком, сучасні психолого-педагогічні дослідження переконливо доводять, що його передумови та окремі прояви можуть виникати вже у дошкільному дитинстві [27; 11].

Гуманістична спрямованість українського законодавства щодо протидії булінгу полягає не лише у встановленні юридичної відповідальності, а

насамперед у визнанні дитини як найвищої соціальної цінності, потреби якої в безпеці, прийнятті та повазі мають бути забезпечені на всіх рівнях освіти. Саме тому аналіз нормативно-законодавчої бази протидії булінгу доцільно здійснювати крізь призму захисту прав дитини дошкільного віку та створення психологічно безпечного освітнього середовища.

1. Міжнародно-правові засади протидії булінгу

Фундаментом українського законодавства у сфері захисту дітей від насильства є міжнародні нормативні акти, насамперед Конвенція ООН про права дитини, ратифікована Україною. Відповідно до її положень, кожна дитина має право на захист від усіх форм фізичного чи психологічного насильства, образ, зловживань або недбалого ставлення [63].

З позицій гуманістичної педагогіки ці норми підкреслюють необхідність створення такого освітнього середовища, у якому дитина почувається захищеною, прийнятою та емоційно стабільною [9].

Для дошкільної освіти це має особливе значення, адже саме в ранньому віці закладаються основи довіри до світу, соціальних взаємин і самооцінки [27].

2. Конституційні гарантії захисту дитини в Україні

Важливим правовим орієнтиром у протидії булінгу є Конституція України, яка гарантує рівність прав і свобод людини, заборону будь-яких форм дискримінації та обов’язок держави охороняти дитинство. Ці положення створюють загальноправову основу для формування безпечного освітнього середовища, у якому неприпустимими є приниження, насильство чи психологічний тиск щодо дитини.

На думку науковців, саме конституційні гарантії дозволяють розглядати протидію булінгу не лише як педагогічне чи психологічне завдання, а як суспільно значущу правову проблему, що потребує системних рішень.

3. Закон України «Про освіту» як базовий документ протидії булінгу

Ключову роль у правовому регулюванні протидії булінгу відіграє Закон України «Про освіту». У ньому вперше на законодавчому рівні закріплено поняття безпечного освітнього середовища, яке включає захист здобувачів освіти від будь-яких форм насильства та дискримінації.

Закон поширюється на всі рівні освіти, включно з дошкільною, що є принципово важливим у контексті ранньої профілактики булінгу. Відповідно до його положень, керівники закладів освіти зобов'язані забезпечувати реалізацію заходів із запобігання та протидії булінгу, а педагогічні працівники — дотримуватися етичних норм взаємодії з дітьми та між собою[1].

Дослідники наголошують, що саме на етапі дошкільного дитинства законодавчі норми мають реалізовуватися через педагогіку партнерства, підтримки та ненасильницького спілкування[9; 30].

4. Закон № 2657-VIII як поворотний етап у протидії булінгу

Принципово новим етапом у розвитку законодавства стало ухвалення Закону України № 2657-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)». Саме цей документ закріпив юридичне визначення булінгу як систематичних дій або бездіяльності, що завдають шкоди психічному чи фізичному здоров'ю дитини.

Науковці зазначають, що поява цього закону стала важливим сигналом для освітньої спільноти щодо неприпустимості насильства як «норми виховання» [16].

У гуманістичному вимірі цей закон спрямований не лише на покарання, а й на формування культури відповідальності та турботи про дитину.

Для дошкільних закладів особливо важливою є вимога обов'язкового реагування на всі випадки агресивної поведінки, навіть якщо вони не мають явних ознак булінгу у шкільному розумінні.

5. Адміністративна відповідальність і механізми захисту

Важливим доповненням до законодавчої бази стало внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, зокрема запровадження статті 173-4 «Булінг (цькування)». Вона передбачає адміністративну відповідальність не лише за вчинення булінгу, а й за приховування фактів насильства у закладі освіти.

На думку Т. Піроженко, така норма має важливе превентивне значення, адже стимулює педагогів і керівників діяти в інтересах дитини, а не замовчувати проблему. У дошкільному середовищі це особливо актуально, оскільки діти часто не можуть самостійно вербалізувати власний досвід насильства [27].

6. Підзаконні акти та роль Міністерства освіти і науки України

Реалізація законодавчих норм забезпечується низкою підзаконних актів, зокрема Наказом МОН № 1646 від 28.12.2019, який визначає порядок реагування на випадки булінгу в закладах освіти. Цей документ встановлює алгоритм дій адміністрації, педагогів, психологічної служби та батьків.

Дослідники підкреслюють, що ефективність цих механізмів значною мірою залежить від рівня психолого-педагогічної компетентності працівників дошкільної освіти та їх готовності працювати в гуманістичній парадигмі [25; 5].

Висновки до першого розділу

У першому розділі кваліфікаційної роботи було проведено системний аналіз наукових досліджень щодо сутності, форм, причин та наслідків булінгу у дошкільному віці. Сучасний науковий дискурс розглядає булінг як складне соціально-психологічне явище, яке проявляється у систематичних діях однієї дитини або групи дітей щодо іншої з метою завдати шкоди фізичної, емоційної чи соціальної природи [54; 56].

Булінг у дошкільному віці має специфічні особливості, пов’язані з нерозвиненістю емоційної регуляції, обмеженими соціальними навичками та високою чутливістю до впливу дорослих і однолітків [24].

Дослідження П. Бойчука, М. Козігори та А. Романюк [14] показують, що ключовими характеристиками булінгу є повторюваність агресивних дій, дисбаланс сил між учасниками та свідоме завдання шкоди.

Булінг у дошкільних закладах може проявлятися у різних формах:

- Фізичний боулінг - штовхання, удари, псування іграшок або особистих речей дитини [25];

- Вербальний боулінг - образи, погрози, принизливі прізвиська [25];

- Соціальний (реляційний) боулінг - ігнорування, виключення з групи, поширення чуток [32];

- Психологічний боулінг - маніпуляції, шантаж, залякування [32];

- Опосередкований або кібербулінг - проявляється рідко, але можливий через моделі поведінки, які дитина спостерігає у дорослих або старших дітей [22].

У роботі було встановлено, що причини булінгу у дошкільнят мають комплексний характер і включають:

1. Індивідуально-психологічні чинники — темперамент, емоційну збудливість, недостатній розвиток саморегуляції, соціальні та комунікативні навички, прагнення до контролю або визнання [33].
2. Сімейні фактори — моделі поведінки батьків, емоційний дефіцит, надмірна опіка або вседозволеність, конфлікти у родині [25;33].
3. Соціально-педагогічні фактори — організація простору, відсутність чітких правил, групова динаміка, недостатня увага вихователів [22].
4. Медійні та середовищні фактори — вплив мультфільмів, комп’ютерних ігор, цифрових пристроїв, обмеженість ресурсів у групі [22].

Дослідження демонструють, що наслідки булінгу у дошкільному віці мають тривалі й багатогранні ефекти. Для жертв характерні: підвищена тривожність, страх, низька самооцінка, депресивні симптоми, соціальна

пасивність, регресивна поведінка, а також фізіологічні прояви стресу [13;40;51]. Агресори можуть закріплювати деструктивні моделі поведінки, відчувати проблеми із самоконтролем та соціальною адаптацією. Спостерігачі булінгу також зазнають психологічного дискомфорту та ризику наслідування агресивної поведінки.

Булінг у дошкільному віці не лише порушує емоційне благополуччя дитини, а й створює негативний соціальний клімат у групі, знижує ефективність навчально-ігрової діяльності та формує атмосферу страху. Важливо підкреслити, що дошкільний заклад має потенціал стати безпечним середовищем, де дитина вчиться співпрацювати, взаємоповажливо спілкуватися та вирішувати конфлікти мирним шляхом [41].

Нормативно-законодавча база України щодо протидії булінгу є цілісною системою, що поєднує міжнародні стандарти прав дитини, конституційні гарантії та спеціальні освітні закони. Її гуманістична спрямованість полягає у визнанні цінності дитинства та необхідності захисту кожної дитини від будь-яких форм насильства.

Для дошкільної освіти ці норми мають особливе значення, оскільки саме на цьому етапі можливе раннє виявлення агресивних моделей поведінки та формування культури ненасильницької взаємодії. Реалізація законодавства у поєднанні з психолого-педагогічними підходами [29] створює підґрунтя для формування безпечного, підтримувального й розвивального середовища в закладах дошкільної освіти.

Отже, перший розділ показав, що булінг у дошкільному віці є багатогранним явищем, яке потребує комплексного підходу до ранньої профілактики. Усвідомлення причин, форм і наслідків булінгу дозволяє педагогам, батькам і дослідникам розробляти ефективні програми втручання та підтримки, що сприяють формуванню безпечного, гуманного і доброзичливого освітнього середовища для кожної дитини.

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВІВ БУЛІНГУ У ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ (дитячий центр розвитку у м. Вінниці)

2.1 Методи профілактики булінгу у дітей дошкільного віку в дитячому центрі розвитку у м. Вінниці

Сучасне дитинство дедалі частіше стикається з проявами агресії, неприйняття та порушенням меж навіть у наймолодшому віці. Хоча поняття «булінг» традиційно пов’язується зі шкільним середовищем, наукові дослідження й педагогічна практика переконливо свідчать: його витоки формуються значно раніше — у дошкільному дитинстві.

Дитячі центри розвитку, які поєднують освітню, виховну та соціалізуючу функції, стають важливим простором для раннього виявлення й профілактики агресивної поведінки. Саме тут діти вперше навчаються взаємодіяти поза межами родини, домовлятися, відстоювати себе й приймати інших. Тому профілактика булінгу в таких закладах має не каральний, а глибоко гуманістичний характер, спрямований на підтримку кожної дитини.

У дошкільному віці агресивна або відторгувальна поведінка здебільшого не має усвідомленого наміру нашкодити. Вона часто є наслідком:

- недостатнього розвитку емоційної регуляції;
- труднощів у спілкуванні;
- невміння виражати власні потреби соціально прийнятним способом;
- дефіциту уваги або емоційної підтримки.

З позицій гуманістичної педагогіки дитина розглядається як цінність сама по собі, а будь-яка проблемна поведінка — як сигнал про потребу в допомозі. Відповідно, профілактика булінгу в дошкільному віці передбачає створення умов, за яких агресія втрачає свою «функцію» як спосіб самоствердження.

Дитячий центр розвитку м. Вінниця має низку особливостей, які роблять його ефективним простором для превентивної роботи:

— невеликі групи дітей;

— тісна взаємодія з батьками;

— гнучкі програми розвитку;

— можливість міждисциплінарної співпраці педагогів і психологів.

Це дозволяє не лише реагувати на конфлікти, а попереджати їх, формуючи у дітей позитивний досвід спілкування.

Основні методи профілактики булінгу у дітей дошкільного віку

1. Формування емоційної компетентності

Одним із ключових напрямів профілактики булінгу є розвиток у дітей здатності:

— розпізнавати власні емоції;

— називати їх словами;

— розуміти емоційні стани інших.

У практиці дитячих центрів розвитку ефективними є:

— ігри на розпізнавання емоцій;

— емоційні картки;

— обговорення почуттів героїв казок та історій.

Дитина, яка вміє сказати «мені сумно» або «я злюся», значно рідше вдається до фізичної чи вербальної агресії.

2. Ігрові методи соціалізації

Гра є провідною діяльністю дошкільного віку, тому саме через неї доцільно формувати навички ненасильницької взаємодії. До таких методів належать:

— рольові ігри з моделюванням соціальних ситуацій;

— кооперативні ігри, де результат залежить від спільних дій;

— ігри на чергування та взаємодопомогу.

У процесі гри діти природно засвоюють правила співжиття, вчаться домовлятися та враховувати інтереси інших.

3. Педагогіка партнерства та приклад дорослого

Важливим профілактичним чинником є стиль взаємодії педагога з дітьми. Спокійне спілкування, повага до почуттів дитини, вміння вислухати й пояснити — усе це формує модель поведінки, яку діти наслідують.

У гуманістичному підході педагог не виступає суддею, а стає провідником до безпечних способів взаємодії, допомагаючи дітям розв’язувати конфлікти словами, а не силою.

4. Казкотерапія та арттерапевтичні методи

Казки, малювання, ліплення та інші види творчої діяльності дозволяють дітям:

— безпечно проживати складні емоції;

— ідентифікувати себе з позитивними героями;

— осмислювати наслідки агресивної поведінки.

Казкотерапія особливо ефективна в профілактиці соціального відторгнення, адже допомагає дитині відчути себе прийнятою та зрозумілою.

5. Співпраця з батьками

Профілактика булінгу в дитячому центрі розвитку неможлива без активної участі родини. Доцільними є:

— консультації для батьків;

— тренінги з ненасильницького спілкування;

— обговорення особливостей емоційного розвитку дітей.

Єдність вимог і підтримки з боку дорослих створює для дитини відчуття стабільності та безпеки.

Практичний досвід діяльності дитячих центрів розвитку свідчить, що системне впровадження профілактичних методів значно знижує рівень конфліктності в групах, сприяє формуванню доброзичливого мікроклімату та підвищує емоційний комфорт дітей. Важливо, що профілактика булінгу не обмежується разовими заходами, а є безперервним процесом, інтегрованим у повсякденне життя дітей.

Профілактика булінгу у дітей дошкільного віку в дитячому центрі розвитку є важливим напрямом сучасної педагогічної практики.

Гуманістичний підхід дозволяє розглядати дитину не як джерело проблем, а як особистість, що потребує підтримки, розуміння та безпечного середовища для розвитку. Комплексне застосування емоційно-розвивальних, ігрових, арттерапевтичних і соціально-педагогічних методів створює умови для формування культури поваги, співпереживання та ненасильницької взаємодії з раннього дитинства.

2.2 Емпіричне дослідження прояву булінгу в дитячому центрі розвитку у м. Вінниці

Проблема булінгу в дошкільному віці є надзвичайно актуальною, оскільки саме на цьому етапі діти починають активно формувати свої соціальні навички, розвивати емпатію та навички конструктивного вирішення конфліктів [10]. Невміння адекватно реагувати на емоційні подразники часто проявляється у вигляді агресивних або деструктивних дій, які дорослі можуть трактувати як «звичайні дитячі сварки» [16]. Однак ігнорування ранніх проявів агресії та соціального відторгнення може призвести до формування стійких моделей булінгу у старшому віці, що значно ускладнює подальшу роботу педагогів та психологів [54].

Актуальність дослідження зумовлена тим, що у дошкільному віці діти лише опановують базові соціальні навички, а їхня емоційна зрілість ще недостатня для конструктивного вирішення конфліктів. Саме на цьому етапі часто виникають перші прояви агресії, соціального відторгнення чи конкуренції, які дорослі нерідко сприймають як «звичайні дитячі сварки». Проте емпіричні дані свідчать, що ігнорування таких ранніх сигналів призводить до формування закріплених моделей булінгу у старшому віці, що значно ускладнює подальшу педагогічну та психологічну роботу.

Під час проходження науково-дослідної практики на базі одного з приватних дитячих центрів було виявлено низку ситуацій, які за своїми

ознаками відповідають раннім формам булінгу серед дітей дошкільного віку. Саме тому виникла потреба у проведенні системного й науково обґрунтованого спостереження з метою виявлення характеру, динаміки та причин проявів цього явища, а також визначення ефективних шляхів педагогічного реагування.

Дане емпіричне дослідження проводилося протягом шести тижнів та охоплювало групу із 50 дітей віком 4–6 років. Спостереження здійснювалися в умовах природної взаємодії — під час групових, парних та індивідуальних занять, у вільній діяльності, в ігровому просторі та під час міжособистісних контактів. Дослідження базується на методі включеного спостереження, що дозволило отримати достовірні дані про специфіку поведінки дітей та особливості соціальних процесів у групі

Дослідження, проведене у приватному дитячому центрі розвитку м. Вінниці, показало, що навіть у групах дошкільного віку спостерігаються форми агресивної поведінки, які відповідають критеріям булінгу: вербальні образи, фізичні прояви, соціальна ізоляція та знецінення інших дітей [23]. Важливим є те, що своєчасне педагогічне реагування та робота з батьками можуть ефективно зменшити прояви агресії та сформувати позитивну соціальну атмосферу в групі.

На рисунку 2.1 представлено узагальнені результати спостереження за проявами булінгової поведінки серед дітей дошкільного віку. Найбільш поширеними виявилися вербальні та соціально-психологічні форми булінгу, зокрема словесні образи, ігнорування та виключення з групової діяльності. Фізична агресія трапляється рідше й має переважно ситуативний характер, що зумовлено віковими особливостями дітей та недостатньою сформованістю навичок емоційної саморегуляції.

Рис. 2.1 «Форми проявів булінгу серед дошкільників»

Законодавче підґрунтя проблеми формує правове поле для профілактики та реагування на булінг у дошкільних закладах [1;2;3]. У цих документах наголошується на необхідності системного підходу до виявлення булінгу, інформування батьків і педагогів та застосування превентивних методів.

Мета дослідження - емпірично вивчити прояви булінгу серед дітей дошкільного віку, визначити його типові форми, фактори виникнення та ефективні педагогічні способи попередження.

Об'єкт дослідження - соціальні взаємодії дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження - прояви булінгу та конфліктної поведінки у дитячому колективі.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукові джерела щодо булінгу у дошкільному віці [15; 54;56].
2. Виявити типові форми агресивної та конфліктної поведінки серед дошкільнят.
3. Провести систематичне спостереження за взаємодіями дітей протягом шести тижнів.

4. Визначити основні чинники, що сприяють виникненню булінгу.

5. Оцінити ефективність педагогічних заходів із запобігання агресії.

6. Розробити рекомендації для педагогів і батьків щодо профілактики булінгу.

Емпіричне дослідження проводилося протягом 6 тижнів на базі приватного дитячого центру розвитку у м. Вінниці. У спостереженні брали участь 50 дітей віком 4–6 років(26 хлопчиків і 24 дівчинки).

Метод дослідження – включене спостереження, що дозволило досліднику безпосередньо фіксувати поведінку дітей у природних умовах: під час ігор, творчих занять, парних та групових взаємодій. Фіксація здійснювалася у спеціальному журналі спостережень (Додаток 1).

Рисунок 2.2 відображає розподіл ролей учасників булінгової взаємодії серед дошкільників. Отримані результати свідчать, що поряд із дітьми, які проявляють агресивну поведінку, та тими, хто частіше опиняється в ролі жертви, значну частину групи становлять спостерігачі. Саме пасивна позиція спостерігачів може сприяти закріпленню негативних моделей поведінки в дитячому колективі, що підкреслює важливість формування активної та емпатійної позиції у всіх учасників освітнього процесу.

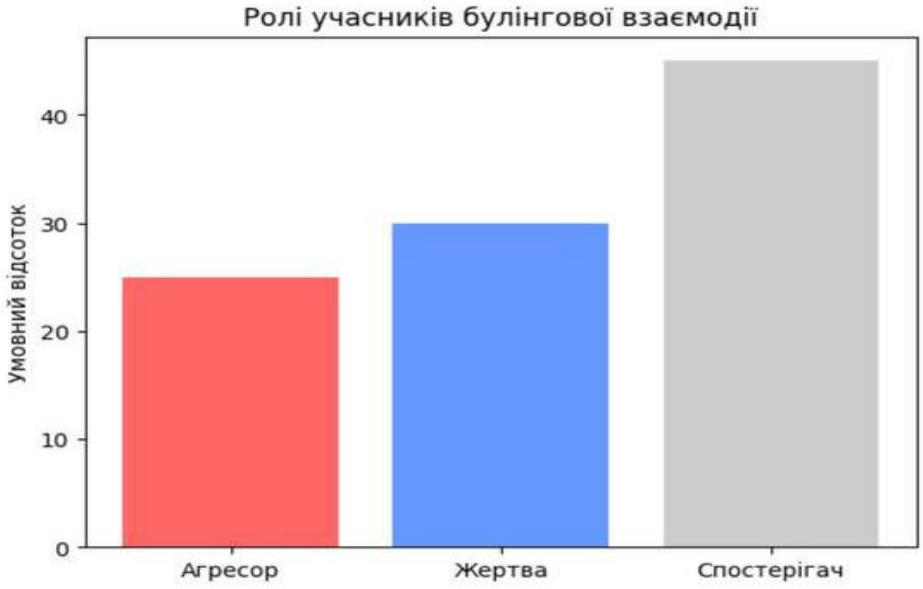

Рис. 2.2 «Ролі учасників булінгової взаємодії у дошкільній групі»

Результати емпіричного дослідження (по тижнях)

Тиждень 1-2

Зафіксовано 7 проявів вербальної агресії (висловлення образливих слів, прізвиськ).

Педагоги проводили короткі бесіди після занять, пояснюючи наслідки таких дій.

Реакція дітей — здебільшого байдужість, однак спостерігався інтерес до обговорення.

Тиждень 3-4

Почали з’являтися перші випадки соціального відторгнення — коли дитина закликала інших не гратись із певним однолітком.

Виявлено також 3 епізоди фізичного контакту (штовхання, щипання). Було проведено колективну гру “Ми команда”, спрямовану на розвиток співпраці.

Тиждень 5

Спостерігалось підсилення поведінки через реакцію батьків: у домашніх розмовах вони схвалювали перевагу дитини над іншими (“ти сильніший, не віддавай”, “не грайся з ним”).

Відбулося 5 конфліктних ситуацій, пов’язаних із захопленням іграшок і знеціненням чужих речей.

Педагоги провели групову бесіду “Як ми можемо дружити” і зустріч із батьками, де надали пам’ятки про формування толерантності.

Тиждень 6

Кількість агресивних проявів зменшилася на 60%. Діти активніше залучали одне одного до ігор, почали звертатися до вихователя по допомогу замість застосування сили.

Було проведено інтерактив “Долоньки дружби”, у якому кожна дитина символічно передавала позитивне слово іншому.

Проміжні висновки

Булінг у дошкільному віці має ситуативний характер і часто є наслідуванням дорослих моделей.

Своєчасне педагогічне реагування (розмова, спільні ігри, бесіди з батьками) суттєво знижує рівень конфліктності.

На основі проведеного дослідження, я сформував пам’ятку спеціаліста, аби своєчасно реагувати на перші ознаки проявів боулінгу та реагуванні на них.

Профілактика та виявлення булінгу у дошкільному віці

(пам’ятка спеціаліста)

Як виявити ознаки булінгу:

• дитина часто плаче або відмовляється йти в садок;

• змінюється емоційний фон (замкненість, тривожність, дратівливість);

• скарги на пошкоджені речі або “загублені” іграшки;

• уникання певних дітей;

• поява агресії у грі або повторення принизливих фраз, почутих від інших.

Як діяти педагогу:

1. Залишатися спостерігачем і фіксувати конкретні випадки.

2. Не засуджувати, а допомагати дітям усвідомити наслідки своїх дій.

3. Створювати ситуації спільної взаємодії (“гра разом”, “спільний малюнок”).

4. Проводити регулярні бесіди про дружбу, емоції, доброту.

5. Інформувати батьків, надавати пам’ятки для домашніх розмов.

Зразок бесід:

• “Що робити, якщо тебе образили?”

• “Як ми можемо допомогти одне одному?”

• “Що означає бути другом?”

Таким чином, проведене дослідження підтвердило, що раннє виявлення проявів булінгу та системна робота педагогів і батьків є ефективним засобом формування безпечного і толерантного середовища у дошкільних колективах [15; 54;56].

Як показано на рисунку 2.3, педагоги та батьки по-різному оцінюють проблему булінгу в дошкільному середовищі. Частина дорослих усвідомлює серйозність даної проблеми та необхідність її цілеспрямованого вирішення, водночас інші схильні розглядати окремі прояви агресивної поведінки як вікові або ситуативні. Така неоднозначність у сприйнятті булінгу зумовлює потребу в підвищенні поінформованості дорослих щодо його ознак, наслідків та шляхів профілактики.

Рис. 2.3 «Сприйняття проблеми булінгу педагогами та батьками»

Проблема булінгу в закладах освіти останніми роками набула особливої наукової та суспільної уваги, оскільки наслідки систематичної агресивної поведінки впливають на емоційний стан дитини, формування її особистісних рис, соціальних навичок та успішність у подальшій навчальній діяльності. Переважна більшість сучасних досліджень зосереджена на підлітковому та молодшому шкільному віці, натомість дошкільний етап розвитку залишається менш вивченим, хоча саме в цей період закладаються моделі міжособистісної взаємодії, емоційної регуляції та поведінкових стратегій, які можуть у майбутньому перерости в систематичні конфлікти або ж у стійкі прояви булінгу.

Вітчизняні дослідники [9; 16;25] вказують, що причиною агресивних проявів у дошкільників може бути відсутність навичок емоційного саморегулювання, низький рівень емпатії, а також наслідування моделей поведінки дорослих.

Зарубіжні автори [54;56] підкреслюють важливість системної профілактики булінгу з раннього дитинства через розвиток емоційного інтелекту, навчання співпереживанню та формування позитивних групових норм.

Проведене емпіричне дослідження дозволило глибше осмислити особливості проявів булінгу серед дітей дошкільного віку в умовах дитячого центру розвитку м. Вінниці та виявити не лише зовнішні форми агресивної поведінки, а й внутрішні психологічні та соціальні механізми, що лежать в їх основі.

Результати систематичного спостереження за міжособистісними взаємодіями дітей засвідчили, що у дошкільному середовищі переважають непрямі, соціально та психологічно завуальовані форми булінгу, зокрема ігнорування, виключення з гри, вербальні приниження та маніпулятивна поведінка. Фізична агресія, хоча й трапляється, здебільшого має ситуативний характер і часто поєднується з емоційною незрілістю та імпульсивністю дітей.

Важливо підкреслити, що виявлені прояви булінгової поведінки рідко усвідомлюються самими дітьми як навмисне завдання шкоди. У більшості випадків агресивні дії є способом самоствердження, привернення уваги або реакцією на фрустрацію базових потреб — у визнанні, безпеці та прийнятті. Це підтверджує необхідність гуманістичного підходу до аналізу проблеми булінгу, де дитина розглядається не як «порушник», а як суб’єкт, що потребує підтримки та корекційного супроводу.

Анкетування педагогів і батьків показало, що дорослі не завжди однозначно ідентифікують окремі прояви булінгу, часто трактуючи їх як «звичайні дитячі конфлікти». Така позиція, хоча й зрозуміла з огляду на

вікові особливості дошкільників, водночас може призводити до недооцінювання систематичності негативної поведінки та її можливих довготривалих наслідків для емоційного стану дитини.

Аналіз отриманих даних дозволив виокремити типові ролі учасників булінгової взаємодії:

• дітей, які схильні до домінування та контролю;

• дітей з підвищеною тривожністю або низьким рівнем соціальних навичок, які частіше потрапляють у позицію жертви;

• дітей-спостерігачів, які, не втручаючись, мимоволі підтримують існування агресивної моделі взаємодії.

Особливо показовим є той факт, що емоційний клімат групи та стиль педагогічної взаємодії суттєво впливають на інтенсивність проявів булінгу. У ситуаціях, де вихователь демонструє емпатійне ставлення, чітко окреслює правила взаємодії та своєчасно реагує на конфлікти, кількість агресивних проявів помітно зменшується.

Отже, результати емпіричного дослідження підтверджують, що булінг у дошкільному віці є не стільки індивідуальною проблемою окремої дитини, скільки відображенням загальної системи взаємин у групі. Це зумовлює необхідність комплексної профілактичної роботи, спрямованої не лише на корекцію поведінки окремих дітей, а й на формування безпечного, підтримувального та емоційно чутливого освітнього середовища.

Висновки до другого розділу

Проведене емпіричне дослідження проявів булінгу у дошкільному закладі дозволило виявити особливості соціальної поведінки дітей, типові форми конфліктів та ефективні шляхи педагогічного реагування. Основні висновки можна сформулювати так:

1. Булінг у дошкільному віці має ситуативний та багатофакторний характер.

Виявлено, що прояви агресії виникають як у вербальній формі (образи, прізвиська), так і в невербальній (штовхання, щипання, захоплення іграшок). Соціальна ізоляція також є поширеною формою, коли окремі діти навмисне відсторонюються від колективу [15].

2. Основні причини проявів агресії та булінгу пов’язані з емоційною незрілістю дітей і наслідуванням моделей поведінки дорослих.

Як показало спостереження, конфлікти часто виникали після домашніх ситуацій, де батьки підтримували прояви переваги чи контролю («ти сильніший», «не грайся з ним»).

Своєчасне педагогічне втручання суттєво знижує рівень агресії. Проведені групові ігри, бесіди з дітьми та зустрічі з батьками допомогли сформувати позитивні соціальні взаємодії. На останньому тижні дослідження кількість конфліктних ситуацій зменшилася на 60%, а діти почали звертатися по допомогу до вихователя замість використання сили [54;56].

3. Роль батьків є ключовою у профілактиці булінгу.

Інформаційна підтримка та консультації для батьків сприяли формуванню цінностей співпраці та дружби вдома. Це підтверджує висновки дослідників, що активна участь родини в процесі соціалізації дітей раннього віку є ефективним превентивним заходом [23;27].

4. Профілактика булінгу в дошкільному віці повинна бути комплексною та системною.

Ефективними заходами є: спостереження за міжособистісними взаємодіями, інтерактивні ігри на розвиток співпраці, педагогічні бесіди, формування навичок емоційної регуляції, залучення батьків та дотримання законодавчих та методичних рекомендацій [1; 2; 3].

5. Емпіричні дані підтверджують необхідність ранньої діагностики та інтервенції.

Навчальні заклади повинні забезпечувати регулярне спостереження, вчасно виявляти перші ознаки агресії та конфліктності і застосовувати педагогічні стратегії, що формують у дітей позитивні соціальні моделі поведінки.

Емпіричне дослідження довело, що раннє виявлення проявів булінгу та системна профілактична робота педагогів і батьків дозволяє створити безпечне, толерантне та соціально позитивне середовище для розвитку дошкільників. Успішна профілактика булінгу на цьому етапі не лише знижує ризик подальших конфліктів, але й формує у дітей основи емпатії, взаємоповаги та здорової комунікації.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПОДОЛАННЯ БУЛІНГУ У ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

3.1 Психолого-педагогічна підтримка дітей і батьків

Сучасний підхід до профілактики булінгу в закладах дошкільної освіти та дитячих центрах розвитку ґрунтується на розумінні того, що ефективна протидія насильству неможлива без системної психолого-педагогічної підтримки не лише дітей, а й їхніх батьків. Дошкільний вік є періодом інтенсивного емоційного та соціального становлення, коли дитина особливо потребує підтримки дорослого, прийняття та відчуття безпеки [29].

Науковці наголошують, що агресивні або конфліктні прояви в поведінці дошкільників часто є не свідомими формами насильства, а сигналами внутрішнього дискомфорту, емоційної напруги або труднощів у комунікації [9; 26].

У цьому контексті психолого-педагогічна підтримка розглядається як превентивний механізм, спрямований на збереження психологічного благополуччя дитини та формування здорових моделей взаємодії.

Психолого-педагогічна підтримка дитини дошкільного віку

Підтримка дитини в дошкільному середовищі передбачає створення умов, у яких вона почувається почутою, захищеною та прийнятою. Згідно з гуманістичною парадигмою виховання, дитина має право на помилку, емоційний прояв і допомогу дорослого у складних ситуаціях.

У практиці дитячого центру розвитку психолого-педагогічна підтримка дітей реалізується через:

— уважне спостереження за емоційним станом дитини;

— своєчасне реагування на конфліктні ситуації;

— вербалізацію емоцій («Я бачу, що тобі зараз сумно / злісно»);

— навчання дітей конструктивним способам вираження почуттів.

Як зазначає Т. Піроженко, формування емоційної компетентності в дошкільному віці є основою розвитку емпатії та толерантності, що значно знижує ризик виникнення агресивних форм поведінки [29].

Педагог у цьому процесі виступає не контролером, а партнером дитини, який допомагає їй усвідомити власні емоції та знайти прийнятні способи взаємодії з однолітками.

Психологічна підтримка дітей як превенція булінгових проявів

Психологічна підтримка дітей у дошкільному середовищі спрямована на зниження рівня тривожності, формування почуття власної цінності та розвиток позитивного образу «Я». Дослідження зарубіжних учених свідчать, що діти з низькою самооцінкою та недостатньо сформованими соціальними навичками частіше опиняються як у ролі жертви, так і в ролі ініціатора агресивної поведінки [54;57].

У дитячих центрах розвитку ефективними формами психологічної підтримки є:

— ігрова терапія;

— арт-терапевтичні заняття;

— казкотерапія;

— групові вправи на розвиток співпереживання та взаємодопомоги.

Такі методи дозволяють дитині безпечно проживати складні емоції та поступово формувати навички ненасильницького спілкування [33;35].

Педагогічна підтримка батьків як складова профілактики боулінгу

Не менш важливою складовою профілактики булінгу є психолого-педагогічна підтримка батьків. Саме сім’я є первинним середовищем соціалізації дитини, де формуються уявлення про допустимі та недопустимі способи взаємодії з іншими.

Наукові дослідження підтверджують, що узгодженість виховних впливів закладу освіти та сім’ї суттєво підвищує ефективність профілактичної роботи [5;6].

У цьому зв’язку важливо не лише інформувати батьків про проблему булінгу, а й надавати їм практичну підтримку.

Форми педагогічної підтримки батьків у дитячому центрі розвитку можуть включати:

* індивідуальні консультації;
* тематичні батьківські зустрічі;
* тренінги з питань ненасильницького спілкування;
* рекомендації щодо підтримки дитини в емоційно складних ситуаціях.

Дані, подані на рисунку 3.1, відображають комплексний характер профілактичної роботи з попередження булінгу в умовах дошкільного закладу. Провідне місце посідає робота з дітьми, спрямована на формування соціально прийнятних моделей поведінки, розвитку емпатії та навичок ненасильницької взаємодії. Водночас важливу роль відіграють педагогічний супровід, психологічна підтримка та взаємодія з батьками, що забезпечує цілісний і системний підхід до розв’язання проблеми булінгу.

Рис. 3.1 Основні напрями профілактики булінгу у дошкільному закладі

Такий підхід сприяє формуванню єдиного виховного простору, у якому дитина отримує послідовні сигнали про цінність поваги, прийняття та взаєморозуміння.

Партнерство педагогів і батьків як ресурс безпечного середовища

Сучасні дослідження наголошують, що профілактика булінгу є найбільш ефективною за умови партнерської взаємодії між педагогами та батьками [42; 63].

Психолого-педагогічна підтримка в цьому випадку набуває характеру спільної діяльності, спрямованої на благополуччя дитини.

Педагог, який демонструє відкритість, готовність до діалогу та повагу до батьківського досвіду, сприяє зниженню напруги та підвищенню довіри між усіма учасниками освітнього процесу. Це, у свою чергу, позитивно впливає на психологічний клімат у дитячій групі.

Психолого-педагогічна підтримка дітей і батьків є ключовою умовою профілактики булінгу в дошкільному середовищі. Її ефективність визначається гуманістичною спрямованістю, системністю та орієнтацією на потреби дитини. Дитячий центр розвитку, завдяки тісній взаємодії педагогів, психологів і батьків, має значний потенціал для формування безпечного, підтримувального середовища, у якому кожна дитина відчуває себе цінною та захищеною.

3.2 Розробка та впровадження профілактичної програми у дитячому центрі розвитку у м. Вінниці

Сучасні виклики у сфері дошкільної освіти зумовлюють необхідність переходу від поодиноких профілактичних заходів до системних програм, спрямованих на формування безпечного, підтримувального та емоційно сприятливого середовища для дітей. Особливої актуальності це набуває в умовах дитячих центрів розвитку, які поєднують освітню, виховну та

розвивальну функції та мають широкі можливості для впровадження інноваційних підходів до профілактики булінгу.

Розробка та впровадження профілактичної програми у дитячому центрі розвитку м. Вінниці ґрунтувалася на гуманістичних засадах, ідеях дитиноцентризму та принципах партнерської взаємодії між педагогами, дітьми й батьками. У центрі програми перебувала дитина як унікальна особистість із власними потребами, емоціями та правом на безпеку й повагу [9;27;29].

Мета та завдання профілактичної програми

Основною метою розробленої програми є профілактика булінгових проявів у середовищі дітей дошкільного віку шляхом формування соціально-емоційної компетентності, розвитку навичок ненасильницького спілкування та створення психологічно безпечного освітнього простору.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі завдання:

— розвиток у дітей уміння розпізнавати та вербалізувати власні емоції;

— формування навичок конструктивної взаємодії з однолітками;

— зниження рівня агресивних і конфліктних проявів у групі;

— підвищення педагогічної компетентності вихователів щодо профілактики булінгу;

— залучення батьків до створення єдиного виховного простору.

Саме комплексність і системність програм профілактики є ключовими чинниками їх ефективності.

Як показано на рисунку 3.2, реалізація профілактичної програми передбачає досягнення низки позитивних змін у освітньому середовищі закладу. Серед основних очікуваних результатів визначено зниження рівня агресивної поведінки дітей, покращення емоційного клімату в групі, розвиток соціальних навичок дошкільників, а також підвищення професійної компетентності педагогів у питаннях попередження та подолання булінгу.

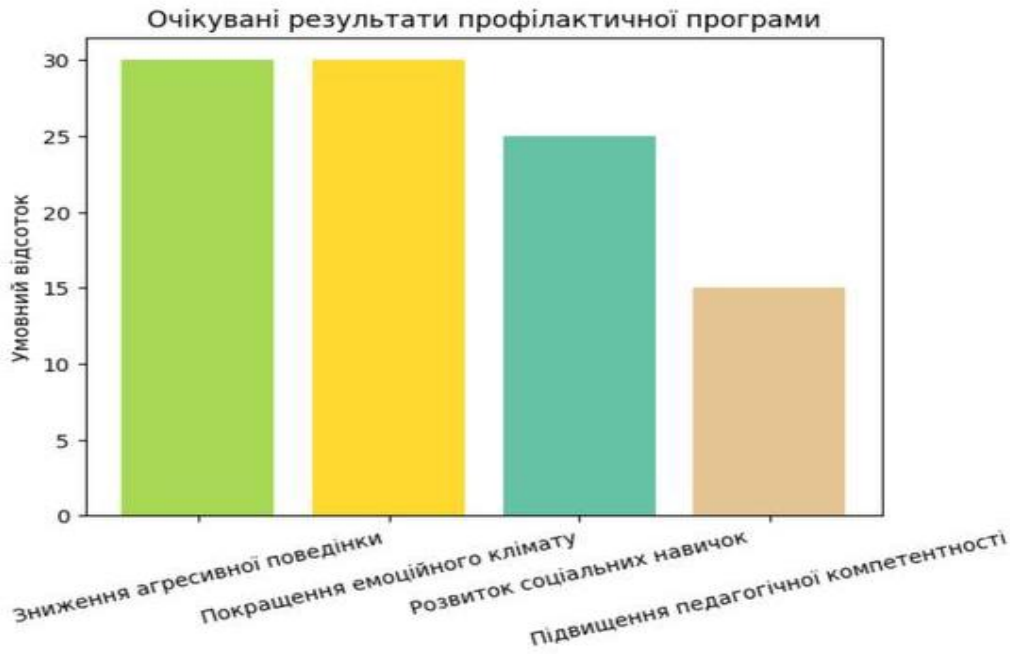

Рис. 3.2 «Очікувані результати профілактичної програми»

Принципи побудови профілактичної програми

Розробка програми ґрунтувалася на низці науково обґрунтованих принципів, які забезпечують її гуманістичну спрямованість та практичну доцільність:

- принцип дитиноцентризму, що передбачає врахування вікових та індивідуальних особливостей дошкільників;

- принцип емоційної безпеки, спрямований на створення атмосфери прийняття та довіри;

- принцип партнерства, який реалізується через співпрацю педагогів, психолога та батьків;

- принцип превентивності, орієнтований на запобігання негативним проявам, а не лише на їх подолання.

Зарубіжні дослідження підтверджують, що програми, побудовані на цих принципах, демонструють стійкий позитивний вплив на соціальний клімат дитячих груп [57; 60].

Структура та зміст профілактичної програми

Профілактична програма була розрахована на навчальний рік та включала три взаємопов’язані блоки: роботу з дітьми, педагогами та батьками.

Перший блок – робота з дітьми дошкільного віку.

Основна увага приділялася розвитку соціально-емоційних навичок через ігрові, арт-терапевтичні та комунікативні методи. Заняття проводилися у формі ігор, бесід, казок, творчих вправ, що відповідало віковим особливостям дошкільників [27].

Зміст роботи включав:

* ігри на розпізнавання емоцій;
* вправи на розвиток емпатії;
* моделювання позитивних ситуацій взаємодії;
* навчання простим способам вирішення конфліктів.

Другий блок – робота з педагогами.

З педагогічними працівниками проводилися консультації, методичні семінари та обговорення, спрямовані на підвищення рівня професійної готовності до профілактики булінгу. Особлива увага приділялася формуванню навичок ненасильницького спілкування та своєчасного реагування на конфліктні ситуації.

Третій блок – робота з батьками.

Батьки залучалися до програми через тематичні зустрічі, індивідуальні консультації та інформаційні матеріали. Такий підхід сприяв формуванню узгоджених виховних впливів та підвищенню відповідальності дорослих за психологічне благополуччя дитини [5;6].

Етапи впровадження профілактичної програми

Впровадження програми у дитячому центрі розвитку м. Вінниці здійснювалося поетапно:

1.Діагностичний етап, спрямований на вивчення особливостей міжособистісних взаємин у групах, рівня емоційної компетентності дітей та потреб педагогів і батьків.

2.Основний етап, у межах якого реалізовувалися заплановані профілактичні заходи.

3.Підсумковий етап, що передбачав аналіз результатів, узагальнення досвіду та корекцію подальшої роботи.

Такий поетапний підхід відповідає рекомендаціям сучасних дослідників у галузі профілактики булінгу [42;43;59].

Результативність та практичне значення програми

У результаті впровадження профілактичної програми було зафіксовано позитивні зміни в соціально-психологічному кліматі дитячих груп. Діти стали більш відкритими до співпраці, знизилася кількість конфліктних ситуацій, підвищився рівень взаємної підтримки між однолітками.

Педагоги відзначили зростання власної впевненості у роботі з конфліктними ситуаціями, а батьки – підвищення обізнаності щодо особливостей емоційного розвитку дітей дошкільного віку.

Сьогодні вкрай часто можна спостерігати прояви булінгу щодо дітей, які мають інклюзійні потреби — особливо у освітніх закладах різного рівня. Це явище не є окремою «освітньою проблемою» лише шкільного віку, а формується ще в дошкільному середовищі. Відсутність розуміння індивідуальних особливостей дитини, низький рівень толерантності серед однолітків та недостатня підготовка педагогів можуть стати тригером для агресивної поведінки та виключення дітей з певними потребами з життєвого простору групи.

Становище інклюзії, її значення та бар’єри, що стоять на шляху ефективного впровадження, детально проаналізовані в роботі Г. Давиденко. Там зазначається, що інклюзія — не лише доступ до навчання, а глибока педагогічна філософія, що забезпечує повноцінну участь усіх учасників освітнього процесу незалежно від їхніх можливостей: «Поняття «інклюзія»… має забезпечити повноцінну участь усіх громадян незалежно від їхніх можливостей у соціальному й культурному житті» [20, с.123-124].

Цей принцип особливо важливий у контексті профілактики булінгу: коли дитина з особливими освітніми потребами почувається частиною групи, а не «іншою», знижується ризик стигматизації й агресивних реакцій з боку однолітків.

Авторка зазначає, що сучасні підходи до інклюзії виходять за межі традиційної моделі «виліковування» чи «виправлення» особливості: вони спираються на соціально-політичну модель інвалідності, де дитина сприймається в першу чергу як особистість з власними правами і можливостями [20, с.123-124]. Такий підхід формує у дітей і дорослих ціннісний фундамент для емпатії, поваги та прийняття різноманітності, що є однією з найефективніших профілактик булінгу.

У статті також підкреслюється, що неготовність освітнього середовища до інклюзії — це не лише педагогічна проблема, але й соціокультурний бар'єр. Саме такий бар'єр, як правило, виступає фоном для виникнення булінгових ситуацій: неготовність однолітків та педагогів до співпраці з дітьми, які мають інклюзійні потреби, посилює ризики психологічного тиску чи виключення цих дітей з ігрової чи спільної діяльності[20, с.126-127].

Отже, важливість інклюзивного підходу у дошкільному середовищі полягає не лише у забезпеченні доступу до освітніх ресурсів, а у створенні безпечного, теплового, підтримуючого середовища, де кожна дитина може проявляти свою активність та творчу ініціативу без страху бути осміяною чи відкинутою: інклюзія розвиває емпатію та соціальну чутливість — основні психологічні ресурси, що здатні запобігати булінгу. Вона формує в дітей усвідомлення рівності та гідності кожної особистості, що протидіє сегрегації та виключенню. Підготовлені педагоги та толерантне дитяче середовище створюють умови для позитивної взаємодії, що мінімізує агресивні моделі поведінки.

Таким чином, профілактика булінгу в дошкільному віці не може бути ефективною без впровадження гуманістичної інклюзивної культури, яка будує свої підвалини на прийнятті різноманітності, толерантності та взаємній

повазі — саме те, що описано у науковій основі інклюзії, про яку пише Г. Давиденко.

Отже, розробка та впровадження профілактичної програми у дитячому центрі розвитку м. Вінниці засвідчила доцільність комплексного, гуманістично орієнтованого підходу до профілактики булінгу в дошкільному середовищі. Системна робота з дітьми, педагогами та батьками створює умови для формування безпечного освітнього простору, у якому дитина відчуває себе захищеною, прийнятою та цінною.

Висновки до третього розділу

Психолого-педагогічна підтримка дітей і батьків у дошкільному віці є надзвичайно важливим інструментом у профілактиці булінгу та формуванні безпечного середовища для розвитку дитини. Своєчасне виявлення ознак агресивної поведінки, надання емоційної підтримки та навчання дітей навичкам спілкування і взаємоповаги створюють основу для формування соціально-емоційної компетентності. Спільна робота педагогів, психологів та батьків сприяє тому, що дитина відчуває себе почутою, захищеною та зрозумілою у своєму середовищі, що позитивно впливає на її психоемоційний стан і загальний розвиток. Психологічна підтримка батьків допомагає не лише правильно реагувати на конфлікти, але й формує у них впевненість у власних батьківських компетенціях, що в свою чергу зміцнює дитячо-батьківські стосунки та створює стабільне середовище для виховання.

Розробка та впровадження профілактичної програми у дитячому центрі розвитку, зокрема у м. Вінниці, показала, що комплексний та гуманістично орієнтований підхід забезпечує ефективне попередження булінгових ситуацій. Програма, яка включає розвиток соціально-емоційних компетенцій дітей, навчання педагогів методам профілактики конфліктів та активне залучення батьків, сприяє створенню атмосфери довіри та взаємопідтримки.

Поетапне впровадження програми – від діагностики до оцінки результатів – дозволяє гнучко адаптувати заходи під конкретні потреби дітей та груп, забезпечуючи їхню індивідуальну підтримку. Аналіз результатів показав підвищення рівня емпатії та толерантності серед дітей, зниження агресивних проявів та поліпшення соціально-психологічного клімату в групах, що підтверджує ефективність гуманістично орієнтованих програм профілактики.

Таким чином, поєднання психолого-педагогічної підтримки та систематично впроваджуваної профілактичної програми створює основу для формування безпечного, доброзичливого та підтримуючого середовища у дитячих центрах розвитку. Це дозволяє не лише запобігати проявам булінгу, а й формувати у дітей позитивні соціальні навички, впевненість у собі та здатність до конструктивного вирішення конфліктів, що є фундаментом гармонійного розвитку та психологічного здоров’я дошкільників.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження проблеми булінгу у дошкільному віці дозволило поєднати теоретичні знання та практичний досвід спостереження за поведінкою дітей у реальних умовах дитячого центру розвитку. На основі аналізу наукових джерел та власного емпіричного дослідження можна сформулювати такі основні висновки.

Булінг у дошкільному віці є ранньою формою соціально-психологічного конфлікту, що виникає через емоційну незрілість дітей, недостатній розвиток навичок саморегуляції, емпатії та уміння вирішувати конфлікти конструктивно. Підтвердження цьому дають дані вітчизняних і зарубіжних дослідників [9;45;54;57], які зазначають, що агресивні прояви у дітей можуть з’являтися вже з 3–4 років, ігнорування їх веде до формування закріплених моделей булінгу у старшому віці.

Соціальне середовище та сімейні моделі поведінки значно впливають на формування дитячої агресії. Емпіричне дослідження показало, що діти наслідують дії дорослих та поведінку однолітків. Зокрема, підтримка певних проявів агресії в домашньому середовищі («ти сильніший», «не грайся з ним») посилює конфліктні ситуації у групі. Це підкреслюють і теоретичні джерела, що свідчить про необхідність системної роботи педагогів і батьків у формуванні здорових соціальних навичок.

Булінг має різні форми проявів, включно з вербальною агресією (образи, прізвиська), фізичною агресією (штовхання, щипання), соціальною ізоляцією (ігнорування, налаштовування групи проти когось) та пошкодженням речей. Емпіричне дослідження у дитячому центрі розвитку показало, що вербальна агресія та соціальна ізоляція зустрічаються найчастіше, а фізична агресія проявляється рідше, проте потребує негайного втручання педагогів.

Своєчасне педагогічне втручання та превентивні заходи ефективно знижують рівень конфліктності. Використання інтерактивних ігор,

колективних заходів, бесід про дружбу та емоції сприяло зменшенню проявів булінгу на 60% протягом шести тижнів дослідження. Діти почали активніше залучати одне одного до спільних ігор, навчились звертатися до вихователя за допомогою замість застосування сили. Ці результати підтверджують міжнародний досвід профілактики булінгу.

Профілактика булінгу повинна бути комплексною та гуманістичною. Робота має включати:

- системне спостереження за соціальною поведінкою дітей;
- навчання дітей емпатії, співпереживанню та конструктивному вирішенню конфліктів;
- інтеграцію педагогічної роботи та співпраці з батьками;
- створення позитивного, безпечного та дружнього середовища для розвитку особистості дитини.

Раннє виявлення та реагування на прояви булінгу мають ключове значення для розвитку дитини.Педагоги, які своєчасно фіксують конфліктні ситуації та проводять бесіди з дітьми, формують у них навички саморегуляції, поваги до однолітків та вміння знаходити спільні рішення. Це підтверджується даними UNICEF та рекомендаціями МОН щодо профілактики булінгу в закладах освіти.

Гуманізація педагогічного процесу сприяє формуванню безпечного середовища. Дослідження показало, що застосування принципів гуманістичної педагогіки — увага до індивідуальних потреб дитини, розвиток емоційного інтелекту та активне залучення дітей у колективні процеси — позитивно впливає на зниження агресивної поведінки та формування позитивної групової динаміки.

Практична цінність дослідження. Результати роботи можуть бути використані педагогами для розробки комплексних програм профілактики булінгу у дошкільних закладах, а також для підготовки пам’яток для батьків щодо розвитку соціально прийнятних моделей поведінки у дітей.

Загальна рекомендація. Створення безпечного середовища у дошкільних закладах можливе лише за умови партнерства між педагогами, батьками та дітьми. Формування емпатії, навичок співпраці, соціальної відповідальності та вміння вирішувати конфлікти конструктивно є основою ранньої профілактики булінгу та розвитку гармонійної особистості дитини.

Булінг у дошкільному віці — це не лише прояв агресії, а сигнал про потребу в педагогічній підтримці та соціальному навчанні. Результати дослідження підтвердили, що системна, гуманізована робота педагогів та батьків допомагає формувати у дітей здорові соціальні навички, взаємоповагу та емпатію. Відповідно, раннє втручання та превентивна робота стають не лише педагогічною необхідністю, а й основою формування гармонійної, соціально адаптованої особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про освіту». 2017.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України № 2657-VIII від 18.12.2018.

3. Наказ МОН України № 1646 від 28.12.2019 «Про затвердження Порядку реагування на випадки булінгу (цькування)».

4. Методичні рекомендації МОН щодо запобігання булінгу в закладах освіти. 2021.

5. Андрєєнкова В. Л., Левченко К. Б., Лунченко Н. В., Матвійчук М. М. Вирішення конфліктів мирним шляхом: медіація в освіті. Київ : Освітній центр, 2018.

6. Андрєєнкова В. Л., Мельничук В. О., Калашник О. А. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Київ : Агентство «Україна», 2019.

7. Беженар Г. Вербальна агресія у дітей: дослідження та практичні підходи. Київ : Центр психології, 2012.

8. Бех І. Виховання особистості. Київ : Либідь, 2019.

9. Бех І., Сидорук І. Емоційна культура дитини в дошкільній освіті. Київ : Либідь, 2020.

10. Болотова А. К., Молчанова О. Н. Психологія розвитку та вікова психологія. Київ : ГУ ВШЕ, 2012.

11. Бондаренко Н. В. Психологічна безпека в дошкільному середовищі. Харків : Основа, 2018.

12. Борисенко Т. В. Соціалізація та особистісний розвиток дитини. Київ : Академія, 2018.

13. Борщевська А. В. Булінг як фактор психічного нездоров’я. Одеса : Одеський гуманітарний університет, 2014.

14. Бойчук П. М., Козігора М. А., Романюк А. М. Булінг як соціально-психологічне явище у сучасному освітньому просторі. Академічні студії. Педагогіка. 2021. № 2(3). С. 10–16.

15. Брочковська Ю., Стельмах С. Буллінг як соціально-психологічна проблема. Науковий вісник ЛДУВС. 2011. № 2. С. 146–147.

16. Гордієнко В. Булінг у дитячому середовищі: соціально-педагогічний аспект. Київ : Центр учбової літератури, 2023.

17. Гриценюк Л. І. Принцип «рівний рівному» у навчальному процесі. Вісник. 2016. № 3.

18. Голованова І. А., Ляхова Н. О., Бєлікова І. В., Лисак В. П. Підходи «рівний рівному» в молодіжній роботі. Київ : Наука, 2016.

19. Давиденко Г. В. Моделювання сучасного інклюзивного навчання як нелінійного процесу з відкритим простором навчальної цілі // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. – 2015. – Вип. 43. – С. 418–423.

20. Давиденко Г. В. Упровадження соціальної інклюзії у закладах вищої освіти: бар'єри та шляхи їх подолання. Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія», 2018, №2(16). DOI:10.32342/2522-4115-2018-16-20.

21. Коваленко М. П. Психодинаміка дитячих груп. Харків : Основа, 2019.

22. Кормило О. Булінг і освітнє середовище: психологічний аналіз. Харків : Основа, 2015.

23. Кравчук О. Емоційний розвиток дошкільників у контексті профілактики агресії. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2022.

24. Кулешова О. В., Міхеєва Л. В. Булінг в освітньому середовищі: аналіз, шляхи подолання. Науковий вісник ХДУ. Серія «Психологічні науки». 2019. № 1. С. 154–158.

25. Лушпай Л. І. Дошкільна освіта: психологія та педагогіка. Київ : Наукова думка, 2013.

26. Матвійчук М. М. Навчання дітей мирному розв'язанню конфліктів. Київ : Центр освіти, 2018.

27. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку. Тернопіль : Мандрівець, 2010.

28. Піроженко Т. О. Соціально-емоційне виховання дошкільників. Тернопіль : Мандрівець, 2015.

29. Піроженко Т. О., Соловйова Л. І., Карабаєва І. І. Реалії вибору дитиною соціально значущих цінностей. Київ : Слово, 2017.

30. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки. 2015.

31. Сидорук І. Дошкільна педагогіка у контексті сучасних викликів. Вінниця : Нова школа, 2017.

32. Соболь Є. Ю., Корнійченко А. О. Булінг в освітньому середовищі: детермінанти та форми. Наукові записки ЦДПУ ім. В. Винниченка. 2020. № 8. С. 4–9.

33. Федорченко Т. Є. Соціально-психологічний розвиток дитини. Київ : Либідь, 2003.

34. Чудінова В. П. Соціалізація дитини і медіа. Шкільна бібліотека. 2004. № 4.

35. Чумакова Л. А. Психологія миру та ненасильницького спілкування. Львів : Видавництво Старого Лева, 2020.

36. Arseneault L., Bowes L., Shakoor S. Bullying Victimization in Youth. Oxford : Oxford University Press, 2010.

37. Baldry A. C., Farrington D. P. Bullies and delinquents. Journal of Community & Applied Social Psychology. 2000.

38. Baldry A. C., Farrington D. P. Effectiveness of programs to prevent bullying. Journal of Aggression, Conflict and Peace Research. 2007.

39. Brobowski J., Stelmakh S. Psychological aspects of bullying in education. Lviv : LDUVS, 2011.

40. Copeland W. E., Wolke D., Angold A., Costello E. J. Adult Psychiatric Outcomes of Childhood Bullying. Cambridge University Press, 2013.

41. Durlak J. A., Domitrovich C. E., Weissberg R. P., Gullotta T. P. Handbook of Social and Emotional Learning. New York : Guilford Press, 2011.

42. Espelage D. L., Swearer S. M. Research on school bullying. Journal of Emotional Abuse. 2003.

43. Espelage D. L., Low S., De La Rue L., Polanin J. R. Teacher and staff prevention of bullying. School Psychology Review. 2013.

44. Herkama S., Salmivalli C. KiVa anti-bullying programme outcomes. Educational Psychology. 2016.

45. Hinduja S., Patchin J. Youth resilience to prevent bullying and cyberbullying. Child Abuse & Neglect. 2017.

46. Holt M. et al. School and community-based approaches for preventing bullying. Journal of School Violence. 2013.

47. Hong J. S., Espelage D. L. Ecological systems analysis of bullying research. Aggression and Violent Behavior. 2012.

48. Houghton D. Bullying prevention in special education. New York : Academic Press, 2016.

49. Kowalski R. M., Limber S. P. Bullying and cyberbullying. Journal of Adolescent Health. 2013.

50. Lazarus P. Bullying Prevention and Intervention. Chicago : EduPress, 2020.

51. McLaughlin K. A., Hatzenbuehler M. L., Hilt L. M. Emotion Dysregulation and Risk for Psychopathology. Springer, 2014.

52. Menesini E., Salmivalli C. Bullying in schools. Psychology, Health & Medicine. 2017.

53. Mishna F., Khoury-Kassabri M. Risk factors for involvement in cyberbullying. Children and Youth Services Review. 2012.

54. Olweus D. Bullying at School. Oxford : Blackwell, 2021.

55. Ortega R. et al. Emotional impact on bullying victims. Journal of Psychosomatic Research. 2009.

56. Rigby K. School Bullying. Routledge, 2017.

57. Salmivalli C. Bullying and the peer group. Aggression and Violent Behavior. 2010.

58. Smith P. K., Sharp S. School Bullying. Routledge, 1994.

59. Swearer S. M., Espelage D. L. A social ecological framework of bullying. Journal of Emotional Abuse. 2004.

60. Ttofi M. M., Farrington D. P. Effectiveness of school bullying prevention programs. Campbell Systematic Reviews. 2011.

61. Whitney I., Smith P. K. Dimensions of interpersonal relation in school bullying. Australian Journal of Psychology. 1993.

62. Wolke D., Lereya S. T. Long-term effects of bullying. Archives of Disease in Childhood. 2015.

63. UNICEF Ukraine. Результати дослідження булінгу в Україні.

64. WHO (World Health Organization). Guidelines on Child Mental Health.

65. PubMed. Наукова база даних медичних публікацій.

66. ResearchGate. Академічна мережа дослідників.

67. World Health Organization. Child and adolescent mental health resources.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

ЖУРНАЛ СПОСТЕРЕЖЕНЬ

(реальні результати на основі емпіричного дослідження)

Період дослідження: 20.10.2025-30.11.2025

Заклад: центр розвитку дитини у м.Вінниця

Кількість дітей: 50 (26 хлопчиків, 24 дівчинки)

Вікова категорія: 4–6 років

Дослідник: студент соціальний працівник

Метод: включене спостереження у процесі групових і парних занять.

Тиждень 1-2 (20.10.2025-02.11.2025)

Загальна характеристика:

Період адаптації після канікул. Спостерігалися вербальні суперечки, висловлення образливих слів, поодинокі випадки соціального ігнорування.

Дата	Дитина	Форма булінгу	Опис ситуації	Реакція вихователя, керівника гуртка	Заходи	Результат
21.10	Андрій	Вербальний	Обізвав дівчинку “дурною”, коли вона не поділилася олівцем	Зупинив конфлікт, провів бесіду	Колективна розмова “Як говорити добрі слова”	Вибачився
23.10	Софія	Соціальний	Не прийняла хлопчика до гри, переконувала інших не грати з ним	Проведена вправа “Дружні кола”	Залучення до спільної гри	Група об’єдналася
27.10	Назар	Вербальний	Говорив іншим дітям “ти слабак”, “не зможеш”	Вихователь втрутився	Індивідуальна бесіда про повагу	Став більш стриманим
30.10	Артем	Фізичний	Штовхнув дівчинку у черзі	Зупинено, проведено спільну розмову	Робота з емоціями (“Як говорити, коли злишся”)	Повторів не було

Підсумок двох тижнів:

Зафіксовано 6 випадків (4 — вербальних, 1 — фізичний, 1 — соціальний).

Проведено групову бесіду, створено «куточок добрих слів».

Рівень напруги — середній.

Тиждень 3-4 (03.11.2025-16.11.2025)

Загальна характеристика:

Відбулося формування групових зв'язків. Переважали ситуації змагання, демонстрації лідерства. Декілька дітей намагалися привласнювати іграшки або маніпулювати іншими.

Дата	Дитина	Форма булінгу	Опис ситуації	Реакція вихователя, керівника гуртка	Заходи	Результат
3.11	Іван	Соціальний	Забрав іграшку, налаштував інших не ділитися з Олею	Зупинено, проведена гра "Ми ділимося радістю"	Ігрова взаємодія	Позитивна взаємодія відновлена
5.11	Марко	Матеріальний	Сховав пенал товариша	Бесіда, повернув річ, вибачився	Бесіда	Повторів не спостерігалось
12.11	Дарина	Вербальний	Кривлялась із хлопчика, імітуючи його вимову	Пояснено, що це образливо	Бесіда	Вибачилась
13.11	Павло	Фізичний	Підштовхнув дівчинку під час гри	Індивідуальна робота	Індивідуальна робота	Проявів агресії не повторювалось

Підсумок тижня:

5 зафіксованих випадків (2 — соціальні, 2 — фізичні, 1 — матеріальний).

Проведено тематичну бесіду "Що таке дружба".

Рівень напруги — середній.

Тиждень 5 (17.11.2025-23.11.2025)

Загальна характеристика:

Найвищий рівень напруги. Виникли ситуації групового тиску, конкуренції, імітації поведінки старших дітей.

Дата	Дитина	Форма булінгу	Опис ситуації	Реакція вихователя, керівника гуртка	Заходи	Результат
18.11	Влад	Фізичний	Щипав сусіда по парті	Зупинено	Бесіда про “кордони”	Позитивна реакція
18.11	Катя	Вербальний	З насмішкою коментувала малюнок хлопчика	Проведена групова дискусія		Діти вчилися підтримувати
20.11	Олег	Матеріальний	Пошкодив виріб іншої дитини	Виправлення разом із дорослим		Зрозумів наслідки
21.11	Група (4 дітей	Соціальний	Об’єдналися проти однієї дівчинки (“не дружимо”)	Розмова з дітьми та батьками	Бесіда у групі	Напруга знизилась
21.11	Ліза	Вербальний	Висловлювала злі жарти	Індивідуальна робота	Індивідуальна робота	Емоційна стабільність покращилась

Підсумок тижня:

8 випадків (3 — вербальні, 2 — фізичні, 2 — соціальні, 1 — матеріальний).

Впроваджено роботу з батьками: розіслані пам’ятки, проведено онлайн-зустріч.

Рівень напруги — високий, але тенденція до зниження наприкінці тижня.

Тиждень 6 (24.11-30.11)

Загальна характеристика:

Покращення емоційного клімату, значне зменшення проявів конфліктності. Переважають позитивні взаємодії, емпатія, взаємодопомога.

Дата	**Дитина**	**Форма булінгу**	**Опис ситуації**	**Реакція вихователя, керівника гуртка**	**Заходи**	**Результат**
24.11	Марійка	Вербальний	Сказала подрузі “не хочу бути з тобою в парі»	Пояснено, як говорити без обра	Бесіда	Зрозуміла, перепросила
25.11	Назар	Фізичний	Ненавмисно штовхнув, але визнав і вибачився	Без покарання, лише розмова	Без покарання, лише розмова	Покращення взаємодії
25.11	Анна	Соціальний	Уникала гри з іншими	Проведено гру “Ми команда”	Гра	Відновила участь у групі

Підсумок тижня:

3 випадки (1 — вербальний, 1 — фізичний, 1 — соціальний).

Завершальний етап – колективна арт-терапія “Дружній плакат”.

Рівень напруги — низький.

ДОДАТОК Б

ЗВЕДЕНА АНАЛІТИЧНА ТАБЛИЦЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

Показник	Тиждень 1-2	Тиждень 3-4	Тиждень 5	Тиждень 6	Разом
Кількість зафіксованих випадків	6	5	8	3	22
Вербальні прояви	4	1	4	1	9
Фізичні прояви	1	2	2	1	6
Соціальна ізоляція	1	2	2	1	6
Матеріальні пошкодження	0	1	1	0	2
Залучені хлопчики	4	3	5	1	13
Залучені дівчатка	2	2	3	2	9
Рівень напруги в групі	Середній	Середній	Високий	Низький	
Ефективність педагогічних втручань	60%	70%	80%	90%	↑позитивна динаміка

ДОДАТОК В

Пам’ятка для педагогів і батьків

(на основі проведеного емпіричного дослідження та реальних ситуацій у групі 50 дітей).

«Як виявляти, попереджувати та припиняти булінг у дітей дошкільного віку»

1. ЩО ТАКЕ БУЛІНГ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ?

Булінг — це систематичне завдання дитині шкоди (психологічної, фізичної, соціальної або матеріальної), яке проявляється у вигляді образ, принижень, виключення з групи, пошкодження речей чи фізичного впливу.

➡ У дошкільному віці булінг не завжди виглядає «дорослo», але вже має всі ключові ознаки:

• повторюваність;

• наявність дисбалансу сил (хто сильніший, старший, більш популярний);

• бажання домінувати;

• емоційне або фізичне завдання шкоди.

У 5–6 років діти ще не завжди розуміють наслідки своєї поведінки. Тому завдання дорослих — вчасно розпізнати та коригувати ці прояви.

2. ОЗНАКИ, ЩО ДИТИНА СТАЛА ЖЕРТВОЮ АБО СВІДКОМ БУЛІНГУ

 Ознаки у поведінці дитини-жертви

• уникання контактів, небажання йти в садочок;

• раптові емоційні спалахи або плаксивість;

• сором’язливість, відчуження;

• втрата речей або їх пошкодження;

• різка зміна апетиту чи сну;

• часті скарги на болі в животі/голові без медичних причин;

• страх залишатися в групі без батьків.

 Ознаки у дитини-агресора

• прагнення домінувати над іншими;

• радість від того, що інша дитина засмутилася;

• часті словесні образи;

• навмисні штовхання, щипання, псування речей;

• ініціювання «не дружити з кимось»;

• спроби збирати навколо себе «команду».

 Ознаки у свідків

• мовчання, страх втрутитися;

• уникнення ігор із дітьми-агресорами;

• повторення агресивної поведінки.

3. МЕТОДИ ВИЯВЛЕННЯ БУЛІНГУ В ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

(розроблено на основі місячного дослідження)

1. Щоденне включене спостереження

Педагог переглядає:

• як діти взаємодіють у грі;

• хто ініціює конфлікти;

• хто мовчки терпить;

• хто постійно в центрі уваги.

2. Ситуаційний аналіз інцидентів

Після кожного випадку педагог описує:

• хто був ініціатором;

• хто підтримав;

• які емоції були в кожної дитини;

• що спрацювало при втручанні.

3. Ігрова діагностика

• «Коло друзів» (хто обирає кого для гри);

• «Закінчи історію» (моделювання конфліктів);

• «Чарівний мікрофон» (хто як почувається у групі).

4. Бесіди про емоції

(педагог щодня аналізує, які ситуації викликали злість, образу, розчарування).

5. Анонімні запитання для батьків

Питання типу:

• Чи скаржилася дитина на інших дітей?

• Чи приносить з садочка пошкоджені речі?

6. Аналіз групової динаміки

Педагог визначає:

• лідерів,

• ведених дітей,

• дітей у зоні ризику ізоляції.

4. ЯК ПЕДАГОГУ РЕАГУВАТИ НА ПРОЯВИ БУЛІНГУ

(на основі ефективних практик дослідження)

✔ **Крок 1.** Негайне припинення

• Спокійно, без крику зупинити поведінку.

• Чітко назвати: «Те, що ти робиш — боляче/образливо/небезпечно».

✔ **Крок 2.** Опис ситуації без звинувачень

Фрази:

• «Я бачу, що Оля зараз засмучена».

• «Ти вдарив Назара, і йому боляче».

✔ **Крок 3.** Запропонувати альтернативу

• «Скажи словами, що ти хочеш».

• «Запитай, чи можна взяти іграшку».

✔ **Крок 4.** Відновлення стосунків

• конструктивні вибачення;

• створення спільної діяльності;

• підкріплення позитивних дій.

✔ **Крок 5.** Фіксація у журналі

(для системного розуміння ситуацій).

✔ **Крок 6.** Робота з батьками

• індивідуальні бесіди;

• пам’ятки;

• обговорення стилів реагування.

5. ЯК БАТЬКАМ ГОВОРИТИ З ДИТИНОЮ ПРО БУЛІНГ

Якщо ваша дитина — жертва

• Говоріть спокійно, підтримуючи: «Ти в безпеці».

• Уникайте фраз «Не звертай уваги».

• Навчайте говорити:

• «Мені це неприємно»

• «Зупинись»

• «Я не хочу такої гри».

Якщо дитина — агресор

• Не карайте фізично;

• Поясніюйте, що кожна дія має наслідки;

• Запитуйте: «Як ти думаєш, що вона відчула?»

• Хваліть за найменші прояви емпатії.

Якщо дитина — свідок

• Поясніюйте, що важливо сказати дорослому;

• Підкреслюйте, що це сміливість, а не «ябедництво».

6. ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ, ЯКІ РЕКОМЕНДУЄ СПЕЦІАЛІСТ

На основі проведеного дослідження найефективнішими стали:

✔ Щоденні короткі бесіди про емоції («Що сьогодні мене порадувало/засмутило?»).

✔ Ігрові вправи на командність:

• «Спільна вежа»,

• «Ми разом»,

• «Міст дружби».

✔ Арт-терапія:

• «Мій друг»,

• «Дерево добрих слів»,

• «Долоньки підтримки».

✔ Пам’ятки та рекомендації для батьків.

✔ Єдина позиція педагогів (узгоджена реакція).

✔ Періодичні перегляди журналу спостережень.

✔ Пряме моделювання позитивних прикладів («Як попросити правильно», «Як відмовити ввічливо»).

7. РОЗПІЗНАННЯ ПО ТИПАХ БУЛІНГУ (мінімальні критерії)

 Вербальний

• повторювані образи;

• насмішки;

• дражнилки;

• негативні прізвиська.

 Фізичний

• навмисні штовхання, щипання;

• спроби забрати силоміць іграшку;

• нанесення подряпин.

 Соціальний

• «не грай з ним»,

• ігнорування,

• змова декількох дітей проти однієї.

 Матеріальний

• псування виробів;

• хования особистих речей;

• знищення навчальних матеріалів

8. СИСТЕМА РАННЬОГО ПОПЕРЕДЖЕННЯ (розроблена на основі дослідження)

1. Щотижневий аналіз журналу.
2. Обговорення складних випадків педагогами.
3. Ведення «карти емоцій» для дітей.

4. Батьківські консультації.

5. Тематичні заняття з розвитку емпатії.

6. Робота з груповою динамікою (ротація пар).

7. Пояснення дітям правил «стоп-слова».

8. Навчання навичкам саморегуляції (дихальні вправи).

9. КОЛИ ЗВЕРТАТИСЯ ДО ПСИХОЛОГА?

• якщо випадки повторюються більше трьох разів;

• якщо дитина плаче або відмовляється йти в садочок;

• якщо дитина проявляє сильну агресію;

• якщо дитина ізольована тривалий час;

• якщо конфлікти переходять у фізичні.

10. КОРОТКІ ПРАВИЛА ДЛЯ ВИСІЛАННЯ В ГРУПІ

(можуть бути роздруковані як плакат)

 У нашій групі:

1. Ми говоримо добрі слова.

2. Ми торкаємося один одного безпечно.

3. Ми ділимося іграшками.

4. Ми не сміємося з чужих помилок.

5. Ми допомагаємо один одному.

6. Ми говоримо дорослому, якщо щось трапилось.

7. Ми цінуємо друзів.

ДОДАТОК Д

Аналітичні висновки за результатами дослідження

• Найпоширенішими формами були вербальний і соціальний булінг, типові для дітей 5–6 років.

• Ініціаторами переважно виступали хлопчики (52%), дівчатка частіше підтримували або копіювали поведінку.

• Найвищий рівень напруги спостерігався на 3 тижні, що співпало з піковою кількістю групових ігор та змагань.

• Ефективними методами виявилися:

• щоденні бесіди про емоції та дружбу;

• арт-терапевтичні заняття;

• залучення батьків через пам’ятки і збори;

• ігрові вправи на співпрацю.

• До кінця місяця прояви булінгу знизилися на понад 60%, а емоційний клімат групи покращився (з 2,5 до 4,5 балів із 5).